

**Modern Türk Şiirinde Tanrı Tasavvurunun Tezahürü: Turgut Uyar-Sezai Karakoç
Örneği**

The Manifestation of Conceiving God in Modern Turkish Poetry: The Example of Turgut Uyar-Sezai Karakoç

Nurettin ÇALIŞKAN

<https://orcid.org/0000-0002-6255-0871>

ncaliskan@mehmetakif.edu.tr

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi | <https://ror.org/04xk0dc21>

Doç. Dr., İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Burdur, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts,
Burdur, Türkiye

Atıf | Cites As

Çalışkan, Nurettin. "Modern Türk Şiirinde Tanrı Tasavvurunun Tezahürü: Turgut Uyar-Sezai Karakoç Örneği".

Burdur İlahiyat Dergisi 8 (Haziran 2024), 150-173.

<https://doi.org/10.59932/burdurilahiyat.1476078>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü/Article Types	: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received	: 30 Nisan/April 2024
Kabul Tarihi/Accepted	: 12 Haziran/June 2024
Yayın Tarihi/Published	: 28 Haziran/June 2024

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Nurettin ÇALIŞKAN.

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints: ifd@mehmetakif.edu.tr

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Manifestation of Conceiving God in Modern Turkish Poetry: The Example of Turgut Uyar-Sezai Karakoç

Abstract

The current situation of all kinds of issues that concern society can be understood by tracing them from past to present and determining the relationship between their causes and consequences. As philosophical movements and political-social ideologies such as rationalism, materialism, positivism, which are the products of Western thought, the Renaissance, the French revolution and the enlightenment movement, gradually became dominant and driving force, the traditional perception and acceptance of religion, and Islam in particular, became largely disabled with the Republican period. Modern Turkish poetry has been closely related to Western thought in terms of its issues since its emergence in the first half of the 19th century. One of these issues is the rupture and change in the perception of existence and the perception of God. The thought and outlook on life of the Muslim Ottoman people represented a dynamic human-god, human-universe and universe-god relationship centered on monotheism for five centuries. This form of perception formed the world of meaning of Ottoman poetry, especially from the 17th century until the Tanzimat. His encounter with the West took place not only through wars that resulted in land, debt, economic and financial losses, but also through the recruitment of the brains of those who fled or went for education. Generations raised under the influence of positivist and rationalist thought were mentally prepared for an environment in which the influence of religion was close to zero in the transition to the Republican era. Humanitarian crises, existential pains and deep philosophical crises caused by internal and external factors throughout the geography where Muslims lived were also experienced in the Ottoman Empire. In the beginning, when there was no contemplative group that would spend scientific, intellectual, philosophical and sociological work to think about these issues and propose solutions, mostly literary figures and poets took on the task of criticizing or carrying out modernity. The traces of the western thinkers that the poets were influenced by can be traced from their poems. Therefore, the field of literature and poetry generally provide the opportunity to clearly observe the change in religious perception and perception of God. This article aims to analyze the change in the perception of God and the recognition, hesitation and rejection inherent in this imagination through the poems of the Republic period poets Turgut Uyar and Sezai Karakoç. For this purpose, first the process leading to Modern Turkish poetry evaluated and the existence, essence and hesitation dimension of the issue of knowing God will be investigated in the poetry of Abdülhak Hâmid, one of the most influential poets of the transition period from the Ottoman Empire to the Republic. In order to examine where the same issue evolved in the poetry of the Republican period, approximately thirty years later, the invocation poems of Sezai Karakoç and Turgut Uyar subjected to a comparative reading, and it investigated whether the period of hesitation in the imagination of God continues or not, and what kind of a view Turkish poetry presents in terms of recognition and rejection.

Keywords: Conceiving God, Turkish poetry, Abdülhak Hamid, Sezai Karakoç, Turgut Uyar, Confession, Hesitation, Rejection.

Modern Türk Şiirinde Tanrı tasavvurunun Tezahürü: Turgut Uyar-Sezai Karakoç Örneği

Öz

Toplumunu ilgilendiren her türden meselenin hali hazırda, geçmişten bugüne izlerinin sürülmesi, sebep ve sonuçları arasındaki ilişkinin tespit edilmesiyle anlaşılabilir. Batı düşüncesinin, Rönesans, Fransız devrimi ve aydınlanma hareketinin ürünü rasyonalizm, materyalizm, pozitivism gibi felsefi akımların ve siyasi-toplumsal ideolojilerin giderek hâkim ve itici güç haline gelmesiyle, dinin ve özelde İslam'ın gelenekli idrâki ve kabulleri Cumhuriyet dönemi ile birlikte büyük ölçüde devre dışı bırakılmıştır. Modern Türk şiiri 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkışından bugüne, meseleleri bakımından Batı düşüncesi ile yakından ilintilidir. Bu meselelerden biri de varlık ve Tanrı tasavvurunda vuku bulan kırılma ve değişimdir. Müslüman Osmanlı insanının düşüncesini ve hayata bakışı beş yüzyıl boyunca tevhid merkezli dinamik bir insan-tanrı, insan-kâinat ve kâinat-tanrı ilişkisi temsil etti. Bu idrâk biçimi özellikle 17. yüzyıldan itibaren Tanzimat'a kadar Osmanlı şiirinin anlam dünyasını oluşturdu. Batı ile karşılaşması yalnızca toprak, borçlanma, iktisadi ve mali kayıplarla sonuçlanan savaşlar ile değil, kaçan veya eğitim için gidenlerin beyinlerinin devşirilmesi yoluyla da gerçekleşti. Pozitivist ve rasyonalist düşüncenin tesiri ile yetişen nesiller Cumhuriyet dönemine geçişte dinin etkisinin sıfır noktasına yakın olduğu bir ortama zihnen hazırıldılar. Müslümanların yaşadığı coğrafyanın tamamında iç ve dış amillerin yol açtığı insani krizler, varoluş sancuları ve derin felsefi buhran Osmanlı'da da tecrübe edilmiştir. Başlangıçta bunlar üzerinde düşünüp çözüm tekliflerinde bulunacak ilmi, fikri, felsefi ve sosyolojik mesai sarf edecek mütefekkir zümrenin eksikliği sebebiyle, modernitenin tenkidini veya taşıyıcılığını yapma görevini daha çok edebiyatçılar ve şairler üstlenmiştir. Şairlerin etkilendikleri batılı düşünürden izleri şiirlerinden sürülebilmektedir. Dolayısıyla edebiyat sahası ve şiir genelde din idrâki ve Tanrı tasavvurundaki değişimin bariz biçimde gözlemlenmesine imkân sunmaktadır. Bu yazı ile Cumhuriyet dönemi şairleri Turgut Uyar ve Sezai Karakoç şiiri üzerinden Tanrı tasavvurundaki

değişim ve bu tasavvurda mündemiç olan ikrar, tereddüt ve reddin tahlili amaçlanmaktadır. Bunun için önce Modern Türk şiirine giden sürecin değerlendirmesi yapılmakta; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin en etkili şairlerinden Abdülhak Hâmid'in şiirinde varlığın özü ve Tanrı'yı tanıma meselesinde yaşanan tereddütün mahiyeti incelenmektedir. Buradan yaklaşık otuz yıl sonra aynı meselenin Cumhuriyet dönemi şiirinde nereye evrildiğini görmek için Sezai Karakoç ve Turgut Uyar'ın yakarış şiirleri karşılaştırmalı bir okumaya tabii tutulmakta ve Tanrı tasavvurunda tereddüt döneminin devam edip etmediği, ikrar ve ret çizgisinde Türk şiirinin nasıl bir manzara arz ettiği araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı tasavvuru, Türk Şiiri, Abdülhak Hamid, Sezai Karakoç, Turgut Uyar, İkrar, Tereddüt, Ret.

Giriş

“Tanrı” kavramı ve tasavvuru Batılılaşmanın ve Batı düşüncesinin Osmanlı düşüncesi üzerindeki etkisinin keskin biçimde yaşandığı meselelerden biridir. Batı düşüncesine kapıların açıldığı Tanzimat dönemi ile birlikte din ve özelde İslam, fıkhi ve kelâmi bakımdan onun birey ve toplumu yönlendirici gücü sorgulanmaya başlamış ve zihinlerde gelenekle yeni arasında bir bölünme vuku bulmuştur. Pozitivist ve rasyonalist felsefenin o dönem münevverlerinin dünya görüşlerinde yol açtığı sarsıntı ve yaratıcı / yaratılmış ilişkisinin özü ve mahiyetini kavrayıştaki yeni düşünüş ve idrâkin bariz biçimde ortaya konulduğu mecraların başında edebiyat gelmektedir. Fert ve toplumun gelenekle modern hayat tarzı arasında sıkışmışlığı roman vasıtası ile kamuoyuna aktarılırken, batı düşüncesinin Tanrı-insan, insan-kainat, zaman, vücûd ve adem gibi felsefi meselelere bakışta yaşadığı değişim ve bunalım kendisini en bariz biçimde şiir aracılığı ile aksettirmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren aklın naklin önüne geçmesi ile birlikte, Tanrı tasavvuru sorunsalı Osmanlı şiirinde daha görünür olmaya başlamıştır. Şiirdeki yenilikçi tavrı ve şâir-i azam unvanı ile bu dönemin en güçlü temsilcisi olan Abdülhak Hâmid'den 1950'li yıllarda İkinci Yeni hareketine kadar bu mesele farklı kabullerle sayısız şairin şiirinde sıkça karşılaşılan izlek olmuştur.

Çalışmamızda 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyet'in bugününe değin tarihi seyrinde var olan kelam ve tasavvuf gibi İslam düşüncesinin membalarından değil, Batı düşüncesinden aktarılan mefhumlarla idrâk edilmeye başlanan Tanrı tasavvuru meselesinin modern Türk şiirinde seyri ve toplumsal bellekte yaşadığı kırılma, önce bağımsız olarak Abdülhak Hâmid'in şiiri üzerinden tahlil edilecektir. İkinci merhalede ise İkinci Yeni'nin iki şairi, Turgut Uyar ve Sezai Karakoç'un şiirinde insanın veya kulun Tanrı / Allah ile ilişkisinin mahiyeti karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Böylece yarım yüzyılı aşkın bir zaman diliminde meselenin geçirdiği değişim Türk şiiri üzerinden bütüncül olarak incelenmiş olacaktır.

Felsefe ve kelam ilminin sahası içinde yer alan Tanrı tasavvuru ve daha dar anlamda Allah'a iman, son iki asırda birçok başka krizlerin yanında yaşanan inanç krizlerinin de en derin, hassas ve çetrefilli meselelerinden biridir. Bu yönü ile kitap ve makale halinde sayısız araştırma ve incelemeye konu olmuştur.

Felsefi düşünceyi ve görüşleri yansıtmaya ve kullanmaya müsait edebi türlerden olduğu için, son iki yüzyıl Türk şiirinde Tanrı tasavvurunun mahiyeti edebiyat araştırmacılarının dikkatini çekmiş, Batılılaşma ve Modernleşme genelinde veya müstakil olarak üzerinde çok sayıda araştırma yapılmıştır. Murat Kacıroğlu'nun “*Bir Bunalımın Anatomisi-Tanzimat Şiirinde İnanç Krizleri*” adlı makalesi, Kenan Mermer'in “*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Değişen Metafizik ve Edebiyat-Abdülhak Hamid Tarhan Örneği*” başlıklı kitaplaştırılmış tez çalışması, Turan Karataş'ın, “*Sezai Karakoç Şiirinde Allah*” başlıklı bildirisi, Ramazan Enser'in “*Sezai Karakoç'un Şiirinde Tanrı Kavramının Tasavvuf Epistemolojisi Açısından Anlamı ve Kullanımı*” adlı makalesi, Hasan Turgut'un “*Sekülerliğin Tezahürleri: Sezai Karakoç Şiirinde Mit ve Simge*” adlı yazısı, Hüseyin Aydın'ın “*Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Tanrı tasavvurunda Yaşanan Değişmeler ve Deist İman*” adlı makalesi, Rabia Doğru'nun “*Tanzimat Dönemi Türk Şiirinde Tanrı İmgesi*” adlı doktora tez çalışması, Cevat Akkanat'ın “*İkinci Yeni Şiirinde Allah: İlhan Berk Örneği*” adlı çalışması ve Nurettin Çalışkan ve Mehmet Ünal'ın “*B. Rahmi Eyüboğlu ve*

Cahit Koytak Şiirinde Tanrı/Allah Tasavvuru" başlıklı çalışması öne çıkan araştırmalardan bazılarıdır. Bu çalışmaların hemen hepsi Tanrı tasavvuru sorunsalının belli bir dönem veya belli bir şairi merkeze alarak araştırılması mahiyetindedir. Bu yazının mevzuu ise kelimeler çerçevesinde şairlerin Tanrı tasavvuruna tereddüt, ikrar ve ret kavramlarından hangisi ile açıklama getirilebileceğidir. Bu izahın örneğini ise Abdülhak Hâmid ile Turgut Uyar ve Sezai Karakoç'un ilgili şiir parçaları oluşturmaktadır. Çalışma, böylece tereddütten redde insan-Tanrı ilişkisinin değişim seyri ve mahiyetini modern Türk şiiri üzerinden izleme imkânı sunmuş olacaktır.

Bu noktada hakiki manada bir mümin oluştan agnostikliğe, panteist tasavvurdan koyu münkirlığe / redde uzanan çizgide farklı varlık ve Tanrı tasavvuruna sahip çok fazla sayıda şairin şiirlerindeki ortak hususiyetleri tespit ve tayinin imkânsız olduğu açıktır. Bu sebeple bu iki tanınmış şairin şiiri üzerinden tereddütten redde bir perspektif oluşturabilmek için, yazının örneklem evreni mesele karşısındaki tavırları farklı olan üç şairin şiirlerindeki Tanrı tasavvuru ile sınırlı tutulmuştur.

1. Şairin Muhayyilesinden Şiirin Çekirdeğine

Muhayyiledeki imajların reel dünyada karşılık geldiği katı gerçekliğin bulunmaması, şiirin izafi ve rastlantıya dayalı söz yığını olduğunu göstermez. Şair, eşya ve hadiseleri iç âleminde idrâk ediş sürecinin sonucunda muhayyilesinden süzülen imajları kelimeler aracılığı ile şiire dönüştürür. Yahya Kemal'in veciz ifadesi ile bu ameliye "*kalpten geçen bir hâdisenin lisan halinde tecelli edişidir; hissin birdenbire lisan oluşu ve lisan hâlinde kalışdır.*"¹ Düşüncenin yalnızca alet unsurları olan vezin, kafiye ve dil ile mısralar halinde ifade edilmiş olması onu şiir kılmaz zira "*Şiir nesirden bambaşka bir hüviyettir. Musikiden başka türlü bir musikidir diyeceğim. Yazılan ve okunan şiir çok iyi olsa bile, halis şiir olamaz. Şiirde nefes ve ses iki esash unsurdur...*"²

Bu noktada Türkiye'de tarih, kültür ve hayatın zeminindeki ana unsurlardan biri olan din idrâki ve Tanrı tasavvurunun şiirde bir damar olarak mevcut olduğu, şairlerin değişen nispetlerde bunu şiirlerine yansıttıkları görülmektedir. Halis/hakiki şiire dair yukardaki tespitlerden yola çıkılınca, modern Türk şiirinde poetika olarak saf şiiri benimsemiş şairlerin şiirlerindeki Tanrı tasavvuru ve din idrâkinin mahiyeti bir sorunsal teşkil etmektedir. Başka bir ifade ile şiirin saf dokusunda, şairin yaşadığı çevrede var olan yerleşik akidenin dışında, farklı bir tanrı ve din algısı bulunmaktadır. H. Bülent Kahraman, modernizmi kavramada en elverişli aracın/izleğin dil olduğunu, dilin de en ödünsüz biçimde şiirde şekillendiğini belirtir: "*Üstelik Türk şiirinin romana ya da bir başka sözel anlatıma oranla bir 'rüçhanı' vardı: Romanın toplum mühendisliğine açık tavrına şiir varlıkbilimsel (ontolojik) olarak daha uzak düşüyordu. Şairin belleği ve bilinci, yaşanan modernizme sancısını daha doğrudan yansıtabiliyordu.*"³

Türk şiiri yaklaşık iki yüzyıllık tarihi seyirinde, yaşanan toplumsal, siyasi, iktisadi ve fikri meseleleri, değişim ve dönüşümleri kendi aynasında çarpıtıp yansıtarak kendisini çağının bir tür tanığı kılmıştır. Türk edebiyatı tarihi üzerine kaleme alınmış her eser, bir yanı ile düşünce tarihimizin bir kesitini verir. Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin felsefi seyri zeminindeki ikrar veya ret anlayışı üzerinden devam etmiştir. Hâkim damar, seküler dünya görüşüne dayalı yeni düzenin zihinlerde yerleşmesi için telkin ve mesaj vermeyi önceleyen ve bunu giderek saf ve katı ideolojik bir kabul ve toplumcu/emek savunuculuğu üzerinden sürdüren şiir anlayışıdır. Garip hareketi, İkinci Yeni şiiri bu çerçevenin içinde yer alır. Ellili ve altmışlı yıllardan yetmişli yılların sonlarına doğru ivmesi artan

¹ Yahya K. Beyatlı, *Edebiyata Dair* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1971), 48.

² Beyatlı, *Edebiyata Dair*, 262.

³ Hasan Bülent Kahraman, *Yahya Kemal Rimbaud'u Okudu mu?* (İstanbul, YKY, 1997), 10.

ideolojik cepheleşmelerle, hemen her kesim kendi dünya görüşü doğrultusunda şiiri araçsallaştırmada bir sıkıntı görmemiştir. Şairin düşüncede tutarlılık adına müddeâdan uzak kalamayacağı iddia edilmiş; savaş veya iç sâiklerle kaosu sürdürdüğü ve din, milliyet ve vatan için hislerin coştığı dönemlerde milletlerin halis şiirden uzaklaşması meşru görülmüştür: "*Bir toplumsal düzenin yıkılması, o toplumsal düzenin omurgası, hatta iskeleti olan ideolojinin yürürlükten kalkması, bu toplumsal düzen ve şu ideolojinin zaman ve mekânında yaratılmış sanat yapıtlarının da estetik nitelik ve değerlerini yitirmesine yol açmaz.*"⁴ Batılı, şairlerde olduğu gibi, fikri ve ideolojik mensubiyet ve taşıdığı dünya görüşünün sıkı savunucusu olma keyfiyeti Türk şairler için de geçerlidir. Özellikle poetikası yayımlanmış şairlerin görüşlerinin fikri ve felsefi derinliği, üzerine ilkelerini bina ettikleri tarih, din ve kültür anlayışları, A. Hamdi Tanpınar, Mehmet Kaplan, Orhan Okay, M. Kayahan Özgül gibi edebiyat tarihçilerinin önem verdiği bir tartışma ve tenkit mevzuu olmuştur.

1.1. Osmanlı Şiirinden Modern Türk Şiirine Doğru

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişi yalnızca bir tarihi, siyasi veya sosyolojik bir vâkıa değil, felsefi/fikri neticeler doğuran bir meseledir. Bilimsel keşifler neticesinde yeniden biçimlendirilen Batı'nın varlık ve evren düşüncesi karşısında Osmanlılık ruhu ve zihniyetinin zeminindeki yerleşik akaidi hasara uğramış; Batı düşüncesine intibak sürecinde irtica, ulusçuluk, darbeler gibi sürekli krizler yaşanmış ve Cumhuriyet Türkiye'sine geçişten bugüne ise parçalı dini algı ve yaklaşım bir realite halini almıştır. Yalnız toplumsal hayat ve kurumlar düzeyinde değil, varoluş ve zihniyet düzeyinde de geri dönmeyi imkânsız kılan bir modernleşme sürecinin doğurduğu eklektik zihin ve tavır, toplumsal ve fert planında bir vasat haline gelmiştir. Cumhuriyet'in şekil, kurum ve zihin planında muvaffak olduğu devrime rağmen, 19. asrın son çeyreğinde başlayan modernleşme atımlarına halkta zihniyet dönüşümünün eşlik etmediğini, Türkiye'nin 20. yüzyıl dünyasının modernizm ile kurduğu bağların künhüne vakıf olamadığını, dolayısı ile kendi modernleşme hamlesini de anlayamadığını ileri sürer. Dolayısıyla modernleşmenin (Batılılaşmanın?), kurumlaşma, merkezileşme ve ilkeselleşme bakımından eksik kalması da kavranamamıştır. Yönetici kadronun Kemalist atılımı Osmanlı'nın modernleşme çabasından çok daha köktenci bir kopuş olmuş, toplumu güçlü ve sert bir modernist çekirdeğin etrafında rücu etmesi imkânsız biçimde sıfırdan tesis etmeye başlamıştır:

*"Modernizmin, şimdi Batı'da teker teker ele alınan ve sarsılan tüm evreleri Türkiye'de Cumhuriyet sonrasında temellendirilmiştir. Geçmişle olan bağların koparılması, katı bir akılcılığın (rasyonalizm) ve ona eklenmiş bir olguculuğun (pozitivizmin) egemenleştirilmesi, siyasal elitin kültürel elite bütünleşmesi ve zamanı geldiğinde onu bir kez daha kıyıya itmesi, ulus devletin oluşturulması, ümmetten yurttaş geçiş gibi art arda sıralanabilecek daha birçok yenilik bu çerçeveyi tamamlıyordu. Ne var ki, gene de bir öz güven eksikliği göze çarpıyordu ve her aşamada toplumun yeterince modern olup olmadığı ya da modernleşmesine gerçekten olanak bulunup bulunmadığı ürkütülerek soruluyordu. Yanıt da çoğu kez olumsuzdu!"*⁵

Osmanlı'nın İslam'ı anlama ve yorumlama biçimine dayalı düşünce geleneği ve değerler manzumesi, 19. yüzyıldan itibaren Aydınlanma Hareketi ve Fransız Devrimi'nin şekillendirdiği Batı düşüncesinin yoğun tesiri ile tereddütten redde uzanan bir dönüşüm geçirmiştir. Cumhuriyetin yüzüncü yılında "zihniyetin ne kadar modernleştirebildiği" meselesi hala tartışılmaktadır. Sanat vasıtasıyla soyut alana taşınma imkânı bulan toplumsal realitede felsefi ve ideolojik bakımdan yaşanan derin çelişkiler ve yarılmalar Modern Türk şiirinin izleklerine de geçmiş; şairlerin dünya görüşlerindeki farklılaşma keskin ret-kabuller halinde şiirin soyut düzlemine yansımıştır. Eski yeni çatışmasının sonucu olan yeni

⁴ Özdemir İnce, *Yazınsal Söylem Üzerine* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002), 69.

⁵ Kahraman, *Yahya Kemal Rimbaud'u Okudu mu?*, 8.

toplumsal düzen ve zihniyetin mahiyetini eleştiren ve sorgulayan sayısız makale ve kitapla büyük bir külliyat oluşmuştur.⁶

Tatbikatı 19. yüzyıl başında başlamış olsa da, Cumhuriyet'in vaz ettiği modernlikte Osmanlı'nın son döneminde ivme kazanan deneyselcilik, akılcılık, maddecilik ve hümanizme dayalı değişim halinden bile kökten bir kopuş olduğu fikrinde birleşilmektedir.⁷ Bu yeni ulus kimliğinin bileşenleri içinde eski dini telakki ve Müslümanca inanışın payı ihmal edilecek derecede kalmış, yönetici sınıf ve seçkinlerin yanında edebiyatçı ve şairler, üstten aşağıya doğru yapılan toplumsal değişimi sanat ve edebiyat aracılığı ile takviye eden ve ayar veren itici güç olma rolünü üstlenmişlerdir.⁸

Eğitimde ve taklit yoluyla tarz-ı hayatta çok önceden başlamış olan Batılılaşmanın 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren idrâk ve düşünceye de sıçraması ve Avrupa merkezli felsefi akımların havas ve avam zihnini istilasından şair sınıfı da payını alacaktır.⁹ Akif Paşa'nın *Adem Kasidesi*, Sadullah Paşa'nın *Ondokuzuncu Asır Manzumesi*, Şinasi'nin *Münacaat*'ı ile kırılmalar başlamış ve tereddütler çağına girilmiştir. Şinasi'nin Mustafa Reşit Paşa için yazdığı gazel, kopuşun yönünü gösteren öykünmenin edebi bir tasvîridir: "*Paris'in bade-i şevkiyle olup mest ü harab / Bir gazel eyledim averde-i bezm-i tıbyan / Rûm'a bir Avrupalı büt vereli revnak ü şan / Reşk-i iklim-i Firenk olmadadır Türkistan*"¹⁰ Avrupalı Büt (put) yani Tanzimat, Osmanlıya revnak ve şan vermiş ve bu yüzden Frenklerin kıskançlığını celbetmiştir.

Namık Kemal, "*Temeddün için Çinlilerden sülük kebabi ekl etmeği almaya muhtaç olmadığımız gibi, Avrupalıların dansına, usûli münâkehâtına taklid etmeğe de hiç mecbur değiliz*"¹¹ diyerek Batıya öykünme meselesini adet olduğu üzere yaşantı tarzı ile ele alırken, Ziya Paşa ise Garbın çoğu ülkesinde

⁶ "Tıpkı Lale Devri'nde olduğu gibi, 1860'lardan sonra Batılılığı bir felsefe ve iktisat sistemi olarak görmeyip onu daha çok yüzeysel yönleri, adabı muâşeret usulleri ve Batı'da hâkim olan modalar açısından değerlendirenler ve kullananlar olmuştur. Bu tipler zamanın yazarlarının devamlı olarak eleştirilmiştir. Ahmet Mithat'ın "Felatun Bey"leri, Recaizade'nin "Bihruz"ları, Ömer Seyfettin'in "Efruz"ları Tanzimat (ve hatta XX. yüzyıl) edebiyatının ana karakterlerinden birini oluşturmuşlardır." Bk. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 17.

⁷ "Bu dönemde en üst düzey pozitivist olarak Ahmet Rıza'nın ismi öne çıkar. (...) Kendisi, Fransızca *Mechveret* gazetesinde tarihi, pozitivist takvime göre atacak ve gazete başlığının hemen altına pozitivist mottoyu (Ordre et Progrts) [Düzen ve ilerleme] koyacak denli inanmış bir pozitivisttir. Kalkınmanın ancak, insanların düşüncelerinin 'bilimselleştirilmesiyle olacağını savunan Ahmet Rıza, İslam'a bir vahy-i ilahi olarak değer vermemekle birlikte, toplumu bir arada tutan, ahlaki temeli sağlayan bir harç olarak onun lüzumunu teslim eder. Ona göre, pozitivist düşüncenin dini ikame edeceği zamana kadar, din gerekli bir kurumdur. Fakat pozitivism, Brezilya'daki gibi bir din halini aldığı anda, tarihsel dinden de vazgeçilebilecektir. Ona göre, Kültürlü bir Müslümanı ihtida ettirmek hemen hemen imkânsızdı. Buna karşılık aynı kişi kolayca pozitivistliğe kazanılabilir. Temelleri atılması gereken müesseseler "une solide instruction laïque"ti [sağlam bir laik eğitim]" Bk. Onur Atalay, *Türk'e Tapmak, Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 144-45.

⁸ "On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı düşünce hayatını, kendilerini ilmi çalışmalara, felsefeye ve fikir meselelerine adanmış şahsiyetler değil, daha çok edebiyatçılar sürdürmüştür. Tanzimat şair ve yazarları Batı'dan gelen sosyal ve felsefi konulara herhangi bir sebepten ve herhangi bir şekilde ilgi duymuşlar, bunları fikir yazılarında olduğu kadar roman, hikâye, tiyatro hatta şiirlerinde de kullanmışlardır. Konunun edebiyatla ilgisinin azalıp daha bilinçli olarak sosyolog ve fikir adamlarınca ele alınması ise ancak yirminci yüzyıl başlarından itibaren görülebilecektir." Bk. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Baskı, 2016), 15.

⁹ Orhan Okay, o dönemde materyalizmin el kitabı kabul edilen Louis Buchner'in "Madde ve Kuvvet" adlı eserinin öğrencilerin zihni üzerindeki dönüştürücü etkisini Beşir Fuad örneği ile açıklar: "... Bu arada, yine 19. yüzyılın son çeyreğinde, bu değişmelerin asıl büyük krizini yaşayan başka bir fikir adamını tanıyoruz. Bu, hayalci ve romantik edebiyatın, şiirin, metafiziğin aleyhinde bulunan, fennî gerçeklerin hayranı, pozitivist Beşir Fuad'dır. (...) Buchner'ci bir materyalist olan Beşir Fuad'ın, damarlarını kesmek suretiyle intiharı muhtemelen Osmanlı toplumunda ilk aydın intiharı olduğu gibi, onu bu teşebbüse sürükleyen buhran da, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda, ateizmin su yüzüne çıkan tek örneği olarak kalır. 1908 Meşrutiyetinden sonra, devrin alabildiğine serbest ortamından faydalanan bazı yazarlar ise, Beşir Fuad'ın açtığı yoldan daha cüretle yürürler. "Tarih-i Kadim" şiiriyle Tevfik Fikret, muhtelif makale ve kitaplarıyla Abdullah Cevdet, Ahmed Nebil, Baha Tefik bunların arasındadır." Bk. Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, 35.

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 7. Baskı 1988), 198.

¹¹ İlhan Kutluer, "Batılılaşma", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 153.

yaşamış ve virane-kâşane çatışmasında tercihini ikincinden yana yapmış olmasına rağmen, “İsnâd-ı ta’assub olunur merd-i gayûra,/Dinsizlere tevcih-i reviiyyet yeni çıktı./İslam imiş devlete pâbend-i terakki,/Evvel yoğ idi işbu rivâyet yeni çıktı./Milliyyeti nısyân ederek her işimizde,/Efkâr-ı Firenge tebaiyyet yeni çıktı.”¹² dizelerinde görüldüğü gibi zihniyet ve idrâkte yaşanan alt üst oluştan endişe duymuştur. Orhan Okay, Tanzimat ile başlatılan Doğu ve Batı medeniyet, adet ve hayat tarzı biçimlerinin zaman bakımından iç içe girmiş olması halinin bir sentezden çok “mülemma” olduğunu belirtir. Lamea’ kökünden gelen parlak parıltılı anlamındaki kelime bulaşmış, bulanmış, sıvanmış manası ile yalnız Türkçede yaşamaktadır: “Buna bir sentezden ziyade eski tabiriyle mülemma demek daha yakışır. Bir kültür unsurunu benimsemek değil, sadece beğenmek, eskiden de vazgeçmemek, fakat bir terkibe ulaşmamak. İşte Tanzimat’ın mülemması budur.”¹³ Yahya Kemal, Nurettin Topçu, Cemil Meriç, Niyazi Berkes, Erol Güngör, Hüsametdin Arslan gibi bu meselenin sebep ve sonuçları üzerinde olağanüstü çaba sarf eden, düşünce ve hatta nazariyesini ortaya koyan onlarca ve belki de yüzlerce felsefe ve sosyal bilimcimize rağmen, 19. yüzyıldan Cumhuriyete tevarüs eden bu mülemmanın fizik / metafizik tasavvurumuzda yol açtığı yarılmanın etkisi durmak bir tarafa derinleşerek devam etmektedir.

Günümüz Türk şiirinde görünürlüğü azalmakla birlikte, bu izleklerden/temalardan biri olan Tanrı tasavvurunun farklı düşünceden birçok şairin şiirinde bir biçimde işlendiğini görmekteyiz. Batılılaşmanın şekilde başlayan sarsıcı ve çatışmacı etkisinin öze, başka bir deyişle kabuktan çekirdeğe ulaşması ile “tevhid” merkezli Osmanlı düşüncesinde ilim, tarih, nizam-ı âlem, vatan ve millet gibi çok sayıda kavramın yansısı, Tanrı kavramı ve tasavvuru ve bununla ilişkili kâinat algısı da dönüşüm geçirmiştir.¹⁴ Batı düşüncesinin ufukta yeni belirlediği ve İslam’ın idrâki ve Tanrı tasavvurunun saf inanç kaynağından beslendiği 19. yüzyılın başından bugüne bu dönüşüm ve onun mahiyeti dönemler halinde Türk şiirinde izlenebilir. Yukarıda değindiğimiz gibi Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi şiirinde tezahür eden inanç buhranı, Cumhuriyet dönemi şiir akımlarında sahil, yerleşik dini kabuller ve Tanrı tasavvurundan kopup başkalaşarak ret çizgisinde devam etmiştir. Diğer yandan o buhrandan belli bir nispette etkilense de gelenekli inancın mecrasında kalan şairler poetikalarını çağın anlayış ve söyleyişlerine uyarlayarak o krizin dışında kalmaya çalışmıştır. Sonuçta dini kabulleri ikrar, tereddütle yaklaşma ve ret olmak üzere üç farklı terkip ve tavır biçiminde süregelen fikri farklılaşma/ayrışma tabiatıyla modern şiirdeki Tanrı tasavvuruna da güçlü bir dille yansımıştır. Yazıda kullanılan *ikrar* kavramı İslam akaidinde iman kavramının tasdik-ikrar-amel şeklinde sıralanan üçayağından ikincisidir.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Şinasi, Sadullah Paşa, Tefik Fikret gibi birkaç şahsiyet dışında şairlerin Tanrı tasavvurunda Batı menşeli materyalist ve rasyonalist düşüncenin etkisi ve farklı nispetlerde buhran işaretleri görülse de, inkârda karar bulan bir tercih görülmez. Abdülhak Hâmid ve Rezaizade Mahmut Ekrem ile Servet-i Fünûn, Fecri Âtî gibi topluluklarda yer alan şairlerin, o dönemdeki yaşanan felaketler, yanlış idari / siyasi tasarruflar, bilim ve fende yaşanan çok hızlı

¹² Ziya Paşa, *Terkib-i Bend ve Terci-i Bend* (İstanbul: Merdiven Kitapları, 1999), 121-22.

¹³ Jale Parla, *Babalar ve Oğullar -Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 12.

¹⁴ Dini idrâkteki kökten değişimi gösteren idari tasarruf sarsıcıdır: “İttihat ve Terakki Fırkası iktidardadır. Devlete tamamiyle hâkimdir. Padişahın bile dışarıyla ilişkisi onların kontrolündedir. Kadrolaşma çok dikkatli bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Önemli görevlere atamalarda, yazılı olmayan bir kanun haline gelmiş olan anlayışları ile insanları inançlarına göre aşağıdaki şekilde tasnif ettikleri uygulamalarından anlaşılmalıdır: Mu’tekid-musallî (Tanrı’ya inanan - namaz kılan) / Gayri mu’tekid - gayri musallî (Ne Tanrı’ya inanan - ne namaz kılan) / Mu’tekid - gayri musallî (Tanrı’ya inanan - namaz kılmayan) / İlk gruptaki insanlar theist imana sahiptir; yani semavî bir dine inanmaktadır. Fırka’ya göre bu gruptaki insanların önemli bir göreve atanması uygun görülmez. İkinci gruptaki insanlar atheisttir. Onların da atanması uygun değildir. Üçüncü gruptaki insanlar ise, deist imana sahiptir. Onların namaz kılmamaları, ihmalleri yüzünden değil, inançları gereğidir. Yani evren, dolayısıyla insan ile hiçbir ilişkisi olmayan, her şeye karşı kayıtsız ve müstağni olan bir Tanrı’ya inanırlar. Din olarak da Akıl Dini’ni kabul ederler. İşte bu grup insanlar, yönetimde güvenilebilecek insanlardır.” Bk. Hüseyin Aydın, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tanrı Tasavvurunda Yaşanan Değişmeler ve Deist İman”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8 (1999), 128.

değişimlerden ötürü zihinlerinin karışık ve gelgitlerle dolu olduğu görülür. Balkan Harbi, Birinci Cihan Harbi ve nihayet İstiklal Harbi'nin yaşattığı her alanda yıkım ve zihinlerde yaklaşık yüz yıldır yaşanan yarılma ile Osmanlı değerler sistemi, yalnız siyasi ve sosyal ve ilmi sahalarda olduğu gibi felsefe ve edebiyatta da bir reddi miras vâkiası olarak Cumhuriyet dönemine intikal eder.

1.2. İnanç ve Tanrı tasavvurunda Buhrana Medhal - Abdülhak Hâmid

19. yüzyıl Osmanlı insanının hadise ve eşyayı idrâkte maruz kaldığı felsefi / kelâmi kırılmanın araştırma ve incelenmesinde Tanzimat dönemi şiirinin çıkış noktası yapılması teamül olmuştur. Sebeplerinden biri, özellikle Namık Kemal ve İbrahim Şinasi'nin tarihten felsefeye çok yönlü kalem erbabı olmaları ve ilk kez ötekinin yani Batı'nın dilini şiire taşımalarıdır. Tevfik Fikret, Cenab Şehabeddin gibi Serveti Fünun şairlerinin çoğunun şiirlerindeki imgelem ve dile bakıldığında, Tanrı-insan, Tanrı-tabiat ve varlık ilişkisinin Klasik Türk şiirinden tamamen farklı bir felsefi dizge oluşturduğu görülmektedir.

Dönemin hâkim kabulü, Şinasi'nin "*Vahdet-i zatına aklımca şahadet lazım!*" mısraında görüldüğü gibi hür aklın insan düşüncüsü için tek rehber olması; Tanrı tasavvuru ve varlık meselesini kavramada etmede delillerin vahiyden değil kâinattan aranıp çıkarılmasıdır. Bir münacaatı ilk kez na't takip etmemiş ve bütünde "*Kitapsız görülür sun 'i sâni ezeli / Tutar hayâtını şâhid vücûdi Hakk 'a darîr*" ile parçada "*Şerer-i heybet-i ulviyyesidir yıldızlar / Anların şulesi gök kubbesini yaldızlar / Kimi sabit kimi seyyar be-takdir-i kadîr / Tanrı'nın varlığına her biri bürhan-ı münir*"¹⁵ beyitlerinde görüldüğü gibi, şiirde Kur'anı Kerim'e başvurmadan Tanrı'dan bahsetmek adet olmuştur.¹⁶

Osmanlı insanı, Batı ile karşılaşmasının doğurduğu akıl-iman, ilim-din, fizik-metafizik gibi tezatlar üzerinden yaşadığı sonu gelmez bir çatışma ve buhranlardan bir daha çıkamamıştır.¹⁷ Kaplan, o dönem Osmanlı devletinin başına gelenin, içinde çıkışı panteizmde arayan Abdülhak Hamid, Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, Sadullah Paşa ve Tevfik Fikret gibi çok sayıda Tanzimat münevverinin bulunduğu bir medeniyet trajedisi olduğunu belirtir: "*Varlığı yok etmek isteyen Akif Paşa ile Tanrı'yı varlıkta arayan Şinasi arasındaki gizli ve gayrişuuri tezat, zaman geçtikçe artacak, büyüyecek ve muazzam bir medeniyet buhranı olarak bugüne kadar gelecektir.*"¹⁸ Zeval vaktine kadar Doğu'dan gelen ışık, zeval vakti ile birlikte Batı'dan gelmeye başlamış; askeri, idari ve kültürel sahayı kat eden batılılaşmanın Türk şiirine nüfuzu ile eski şiirin önce muhtevası ve giderek biçimi gelenekten kopmuştur.

Son iki asır Türk düşüncesinde ve dar manada varlık ve Tanrı tasavvurunda vuku bulan farklılaşma şiir üzerinden okununca, ikrar, tereddüt ve ret olmak üzere üç ayrı görüş ve tavrın süregeldiği dile getirilmişti. Abdülhak Hamid şiiri, bu realitenin Tanrı tasavvuru bakımından derinlikli ve karşılaştırmalı tahlili ve değerlendirmesi için fikri takip bakımından uygunluk arz etmektedir. Zira

¹⁵ İbrahim Şinasi, *Şair Evlenmesi/Münthehebat-ı Eş'âr* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 37.

¹⁶ Ümmühan Gökmen, Osmanlı düşüncesinde "çarh" merkezli teosentrik klasik kozmoloji tasavvurunun keşiflerden sonra güneş merkezli heliosentrik evren tasavvuruna Tanzimat şiiri ile geçildiğini belirtir. Bk. Ü. Gökmen, "Batılı Paradigmaların Dönüştürücülüğü Bağlamında Tanzimat Şiirinde Deist Etkiler", *Humanitas*, 7/14 (2019), 301.

¹⁷ Şerif Mardin, Newton fiziğinin kâinatın işleyen nizamına dair telakkiyi kökten iptal etmesi örneğini verir ki bunun doğurduğu zincirleme etki malumdur: "Orta zamanlarda hâkim kâinat görüşü evren düzeninin her an Allah tarafından bozulabileceği inancına dayanıyordu. O, bu düzene her an karışmasa bile, "yeni" ancak onun iradesiyle var olabilirdi. Newton fiziği bunu değiştirdi. Bu anlayışa göre Allah "En büyük saatçi" olarak görülüyordu. Kâinatı kurmuş, içine tabiat kanunlarını koymuş, onu kendinden yenilik yaratmaya bırakmıştı. Tabiata böylece bir özerklik bağışlanıyordu. Batı, sosyolojisinin toplum yapılarına baktığı zaman toplum mekanizmasını bu biçimde özerk bir mekanizma olarak ele alır. Bu gibi kavramlaştırmada dıştan etki yapan bir "sorumlu" yoktur." Bk. Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, 245.

¹⁸ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 36.

çağdaş şairleri hem sanat ve şiir anlayışı hem de düşüncesi itibariyle tesiri altında bırakması itibariyle çığır açıcı bir şair olan Abdülhak Hamid'in eserlerinde, Tanrı tasavvuru, varlık ve din idrâki meselesinde akıllı ve zihninin hiç durulmadığı, hep bir sorgulama halinde yaşadığı anlaşılmaktadır. İç ve dış müessirlerle varlığını kabul ettiği Tanrı ve Onun zatı, sıfatı, mahiyeti hakkındaki bilgisi kısmen mer'î akâitten, kısmen tasavvuf ve panteizm gibi farklı kaynaklardan ve tabiatıyla devrinin icabı tezat ve tereddüt dolu kendi indî ve şahsi ve fikirlerinden oluşur. Kaya Bilgegil, bu çok unsurlu zihin yapısının Tanrı tasavvuruna şu izahı getirir:

“Hekimlikle Arifliğin ve müsbet ilimlerle teolojinin diyalogunu nefsinde toplayan bir atavizme ile, “bir enmûzeci küfr ü imân ve bir heykeli âh u efgân” olan Makber şair'i; soran, arayan inanan, inkar eden, iltica eden, şüphelenen, reddeden, kabul eden, huşu' duyan ... bir ruh değişikliği içinde, bazan şer'î akaide, bazan tasavvufa, hatta bazan tabiatçı pantheisme uğrayarak, bazan da bütün bunların dışında kalarak: “Dâir sana cümlei havâdis/Zâkir seni cümlei mebâhis” diye anlattığı Allah'tan bahs, ona hitab edecektir.”¹⁹

Mümin-kâfir, dindar-dinsiz, Müslüman-Hristiyan veya Yahudi diye inanç merkezli sınıflamadan beşeriyeti bir bütün olarak ele alan Abdülhak Hâmîd'in tam anlamıyla ikna olmama/tereddüt halinin bu sınıfta yer alan hemen her şairin Tanrı tasavvurunu yansıttığı söylenebilir. Şinasi'nin *Münacaat*'ında olduğu gibi, tek yol gösterici akıl olduğu için şiirinde nübüvvet ve Hz. Peygamber'in adı bir yerde, Allah'ın varlığından haber veren elçi olduğu için geçer.²⁰ Fert, Tanrı'ya iman etmeyi akıllı vasıtası ve rehberliği ile gerçekleştirmeye muktedir. Kuralları ve ibadet biçimleri ile dinin teslimiyet ve ta'at değil, insan olmakta eşitlenen bir değerler düzeni olarak görülmesi Hâmîd'in din idrâkinin ana unsuru gibidir. Tanrı tasavvuru ise eserlerinde üç veya dört farklı tavır halinde tasnif edilmiştir.²¹ Birincisi, yetiştiği çevrenin tesiriyle samimiyetle ve sorgulamadan kabul edilen ifrat ve tefritten uzak Tanrı inancıdır. Bu durum *Münacaat*'ında barizdir. Hitap kipinde olması yönüyle münacaata, fakat yine kâinatın değişmeyen nizamı ve insanlık âleminin yaratılıştan beri süregelen ve şairin hayret ve şaşkınlığını hep artıran akıl almaz, acı ve çelişki dolu hallerinin sorgulanması, pişmanlık, niyaz, iltica dili taşımaması sebebiyle tevhid türüne daha yakın durmaktadır. Şair kâinatın bilinmezlerle dolu işleyişinden ötürü hayretler içindedir ve kendini geçmiş ve gelecek arasında kalakalmış bir garip kişi olarak görmektedir:

Yârab, Yârab! Nedir bu ecrâm,
Kimler ediyor içinde ârâm?
Anlar mı desem acéb melekler,
Elbette tehî değil felekler!
Hayret, bakılınca zîr u bâlâ
Esfel duruyor karini a'lâ.
Hayret, olunursa fikr u tahmîn
Bu subh ile ibtidâyı tekvîn.
Hayret, kılınırsa yâd, Yâ rab,
Geçmiş âsâr ile geçen şeb
(...)
Hayret, nazar eylesem hayâta,
Bir nefsim bir mükevvenata!

¹⁹ Kaya Bilgegil, *Hâmîd'de Ledünni Meselelerden Allah I* (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1959), 78.

²⁰ “Allah'a yakınsın ey Muhammed! / Ey akl-ı muazzam u müebbed / Allah'ı bize sen ettin ilân; / İlla bize yoktu râh-ı imân./Çok rehrevi etse de mukayyed / Yollar görünür pek muakkad / Sen Asr-ı Saâdet'inle geldin / Hakkıyla o gün bilindi maksad.” Abdülhak Hâmîd Tarhan, *Bütün Şiirleri*, (haz. İnci Enginün) (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 180.

²¹ Kenan Mermer, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Değişen Metafizik ve Edebiyat: Abdülhak Hâmîd Tarhan Örneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 301-318.

Bir yanda o mahşeri avâlim
Bir yanda benim garib hâlim.
Hayret, hayret bu sırâ hayret!
Hayretle görünmede bu kudret!
Yarabbi, şu asmâna karşı,
Âlem diyoruz buna, nedir bu?²²

Tehlil adlı münâcât formundaki şiirinde şairin cürüm ve isyanı itiraf ve yaşadığı bunalımı arz ederken, Allah'ın zat, sıfat ve filleri bakımından akaide muhalif, teşbih ve veya tenzih içeren bir dil kullanmadığı görülür:

Allah'sın ey ilâhî âlem
Allah-ı rahîmsin müsellemler
Hâlim sana olmasın mı mâlum
Mecrûh gönül değil mi mâsum
Vicdan beni eyliyor haberdâr
Kim bu kulunum senin güneşkâr
Sende var iken o rahm u gufrân
Olmaz mı ya bende cürm ü isyan
Ben âsiyim ey Hüdâyı mutlak
Ben âsimim anda şek yok, ancak
Zikrinle bulur içim teselli
Nûrunla eder gözüm tecelli
(...)
Billah nedâmetim büyüktür
Ben ahkar u hâcetim büyüktür
Matlub veren değil misin sen
Matlûb nedir bilir miyim ben?²³

Kainatın ademle kuşatılmış olması karşısında insan oğlunun sınırsız ihtirasını tefekkür edince bütün bilgi eylemler anlamsızdır. Beka kavramı zikredilmeksizin hayatın hiçlik/fena ile eşitlenmesi, bütün acziyetine rağmen insanoğlunun Tanrı karşısında iktidar iddiasında bulunması şairin yaşadığı tereddüt ve buhranı ortaya koymaktadır:

Pek gülünç indimde her ilm ü amel.
Had içinde gördüğüm bihad emel.
Bir tefekkür eyleyin âlem nedir?
Âlemin üstünde bir âdem nedir?
(...)
Hiçden bulmuş vücûd efkârı hiç,
Nefsi hiç ü nâmı hiç, âsârı hiç.
Aczine her hâl ü tavrı beyyine,
İddiâ-yı iktidâr eyler yine.²⁴

Osmanlı askeri için 1917'de yazdığı *Tekbir* şiiri, tereddütten ari bir ikrarın sadâsıdır:

Allahü ekber! Kaim onunla mihrâb u minber
Tekbiri milli İslam'a rehber Allahü ekber!
Dinim bu dindir, Allah birdir, hakdır Peyâmbir
Millet, diyânet, devlet, hilâfet dâim berâber

²² Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 525.

²³ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 243-244.

²⁴ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 444.

Allahü ekber! Allahü ekber!
Zâtı bir ancak bin birdir ismi, hep bildik ezber
Dindaşımızdır kuşlar, melekler, tûba, sanavber
Allahü ekber! Allahü ekber!²⁵

Ne var ki *Tehlil* şiirindeki şu mısralarda yine de vahdet-i vücûda bir temayül sezilmektedir:
Senden aceb ayrılır mı benlik
Tevhîd değil mi nâlezenlik
Mihrâblarım nücûmı zehrâ
Ben mahşere karşı ferdi tenhâ
Allâh deyip çıkınca Hâmid
Ben ten kalırım zeminde câmid
Gökten düşerek olur o berter
Her secdede hâk ile beraber²⁶

Abdülhak Hâmid, Batı düşüncesinin etkisi ile kâinatın işleyişine Tanrı'nın insan ve tabiatta mündemiç olduğu inancı yani panteizm nazarından bakmış, bir dine mensup olmadan ve farz olan ibadetleri ifaya gerek duymadan bireyin kendi vicdanı ile tanrı ve varlık konusunda hakikate ulaşabileceğini çok sayıda şiir ve yazılarında savunmuştur. Şinasi'nin ve Hocası Tahsin Efendi'nin çizgisini takip eden şair, on ikişer mısralı 18 nağmeden oluşan *Hoşnişînân* şiirinde, “*Seyredip vâlihâne âfâkı / Bidelâlet bulur O Hallâk'ı*” mısraları ile sahrada veya bozkırda yaşayan basit insanın kâinatı/semayı seyir yoluyla Tanrı'yı aracısız ikrârı en makbul ibadet olarak yüceltir. Tabiatla hemdem olan bu insanlar onun en saf ve masum halini kendi tabiatları kılmışlardır. Ona göre Tanrı *Hayy* ise tabiat da hayydır / diridir. Tanrı'nın bir diğer ismi *Mevcûd* ise tabiat da kendiliğinden var olmakla mevcûddur. Tanrı'nın *Vâcid* ismi sürekli eylem halinden olan tabiatta mündemiç, yaratan icad eden Tanrı'nın *Mûcid* ismi tabiatın yaratmasında zaten vardır:²⁷

Bedevinin ibadeti haktır
O da bi'lfarz olunsa bir tahkik
Hey'eti kâinâta bakmaktır
Zeni hemrâzını edip terfik
Olduğuyçün tabiate makrun
Bu ibadet gelir ukûle sahih
Olunur hem de hepsine tercih
Mütedeyyin neden ola medyun
Vaz' ile itiyâdu gunâgûn
Ki eder ehli birbirin takbih
Tâ'ati Hak derûna aiddir
Mâbedi iktida zevâiddir.²⁸

Klasik Türk şiirinde evren ve tabiatta olup biten her şey Allah'ın yaratma fiilinin eseri ve tecellisi ve iman ve ikrarın tezahürleri kabul edilirken, vahyin yerini aklın alması ile kâinat ve tabiattan Tanrı'yı idrâke giden istikraya dayalı, Batılı düşünüş biçimi hâkim olmuştur.²⁹ Aşağıdaki şiir parçalarında eksiksiz bir panteist Tanrı tasavvuru resmedilmektedir:

²⁵ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 639.

²⁶ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 244.

²⁷ Mehmet, Gül. “Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Şiirlerinde İnanç”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 /11 (2016), 206.

²⁸ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 23.

²⁹ “Avrupa ile temas bizim için hiç bir vakit Tanzimat devrindeki kadar sert ve sarsıntılı olmamıştır. O sıralarda, Garptan gelen fikirler Türk aydınlarının kafasında büyük bir felsefi buhran vücûda getirdi. Abdülhak Hâmid'in hocalığını da yapmış bulunan Hoca Tahsin Efendi, Şarkla Garbın çatışmasının garip bir tezahürü olan Ali Suavi ilk hercümerci temsil eden

O nüzhetgâhı aşkın türâbından sızar “mey”
cemâdât ü nebâtât, olur mestâne her şey,
(...)
Evet, bay u gedâ bir.
İbâd ile Huda bir
ne büthâne, ne mescid...
Fakat, her ferdi sâcid
ne maziden haberdar,
ne istikbâli müdrik,
ne mülhiddir, ne müşrik,
fakat, herkes günehkâr!
Tabiattır şeriat.
Onun yahut tabiat
denir İslâm’ı vardır.³⁰

Kürsi-i İstiğrak şiirinin de tam bir panteist inancı yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır:
Düşün ol zâtı kim emriyle zâtından ıyân olmuş,
Vücûdı sermedisinden zemîn ü âsmân olmuş,
Düşün deryâyı, her bir katre mevci bikerân olmuş,
Hafâyâyı ilâhîdir ki yekdil, yekzebân olmuş.
Bulutlar, dalgalar, yıldızlar etrafımda hep mahrem;
Ağaçlar, cûylar, kuşlar, çiçekler dâimâ hurrem...
(...)
Eder yekdiğerin takbîl dâim zühre vü zerre,
Yürür bir yolda murg u mâhî vü mehtâb ü şebperre,
Otur şu minberi deryâmuhâtı senge bir kerre,
Hemen Allah’ı gör şâmil semâdan bahr ile berre.
Bulutlar, dalgalar, yıldızlar etrafımda hep mahrem;
Ağaçlar, cûylar, kuşlar, çiçekler dâimâ hurrem.³¹

Şair, yine döneminin yaygın Tanrı tasavvurunu takip ederek teist ve ateist inanış arasında gidip gelir. İnsan tecrübesinin nüfuz edemediği eskatolojik unsurlar yani Allah’ın varlığı, ölüm ötesi hayat, fizik ötesi âlem gibi hususlarda insan zihni, aklın ve duyuların sunduğu sınırlı bilme imkânı ile kesin hükme varamayacaktır. Şiirinde, bir şeyin varlığı ve yokluğunun eşit derecede ispatının mümkün olması durumunu ifade eden agnostik/bilinmezci tavrı tercih etmesine çok sık rastlanır. Kâinat ve beşerin başıboş yaratılmış olduğu zihinden geçebilir fakat kayda geçirilmiş olması ve yaratan Tanrı için âlemi “elinde” oynatan “alınınca kıran”, “memnun olunca gülen” bir “*ıfl-ı ekber*” teşbihinin yapılması, Abdülhak Hâmid örneğinde döneminde yer tutan Tanrı tasavvurunda tereddüt hadlerinin ne kerteye vardığını gösterir:

Adem, idam, intihar; bunların hepsi hepsi nahoş
Hacle de boş makber de.
Dünya ve ahiret boş!
Semadaki yıldızlar,
yerde uçuşan kızlar,

tiplerdir. Hâmid’in mensup olduğu neslin ilk eserlerini neşreden “Hazine-i Evrak” mecmuası (1879) Tanzimat fermanının ilânından sonra 40 sene geçtiği halde bu buhranın azalmayıp bilâkis daha da şiddetlendiğini bütün açıklığı ile gösterir.” Mehmet Kaplan, “Garam”daki Felsefî ve İçtimâî Fikirler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3-4 (1946), 246.

³⁰ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 774-75.

³¹ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 571-73.

zerrelerle küreler,
deryalarla dereler,
sedirlerle sehpalılar,
sahalarla vebalar,³²

Evet bir tıflı ekber,
Ki olmuştur elinde bu âlem bir oyuncak,
Kırar oldukça muğber,
Güler memnunsu amma, o istihzâdır ancak,
Yağar gökten ateşler
Onun şebtâbıdır bu
Doğar birçok güneşler
Onun mehtabıdır bu
Sanırsın bazı kere
şuûnı bahr u berre
onun ilhamı vardır³³

Hâmid'in Tanrı tasavvuru mevzuunda kesin tavrını "Evet bu şüphe ölüm gibi her yerde karşıma çıkıyor, gülüp dururken ağlamaya başlıyorum, dalmış giderken vurulmuş gibi düşünüyorum. Rahim olan, Kerim olan Allah beni yine düştüğüm yerden kaldırıyor, kıl inceliğinde bir ümide sarılarak çıkıyorum. Ama nereye çıktığımı bilmiyorum."³⁴ ifadesi ortaya koyar. Görüldüğü gibi, halet-i ruhiyesinde yaşadığı anlık farklı metafizik şuur ve şuuraltı vak'alardan kendine has sūfiyâne telakkiler devşirir. *Garâm* şiirinden yola çıkarak şairin Tanrı tasavvurunu değerlendiren Kaplan'ın ifadesi ile şair kendi başına tefekkür yoluyla "ehl-i fenn" in veya "tabîyyûn" un hükmünü geçersiz bulmakta, "sūfiyyûn" un yolunu doğru bulmaktadır: "Bence olmazken bu sözler mutebe r/ Her nasılsa etti zihninden güzer / Hod behod verdim tefekkürle cevâb / Sūfiyânın fikri makbûl ü savâb."³⁵ Sūfilerin düşüncesi doğrudur zira onlar "... Descartes gibi işe kendi şuurundan başlar. Mademki bende bilgi arzu, konuşma, görme, işitme kudreti var, neden Tanrı'da da aynı vasıflar olmasın?" derler. "Bende var ilm ü şuûr u ârzu / Bende var sem' ü basarla nâtika / Öyledir dersem ne varmış Hâlik'a?" diyen şair, var olduğunu ikrar ettiği Tanrı'yı kendi sıfatları ile kıyas ederek panteist inancısını bir kez daha izhar etmektedir.³⁶ Bütün bu tasavvurun zemininde Tanrı'nın ikrarına yalnız kâinat ve tabiatın müşahedesinin yeteceğini ve aklın rehberliğinde öncüllerden önermelere gidilmesini öngören bir üst dil vardır:

Kimlere şerheyleyeyim hâlim meded?...
Âkılım, mecnunum, abdâlim meded!...
Sanmayın Müslim, Mecusî, Musevî,
Ma'nevîyim, ma'nevîyim, ma'nevî!...
(...)
Bence birdir Müslümanla İsevî,
Kadiri ve kâfiri ve Mevlevî!...
(...)
Başkadır silkim, tarikat bilmezem,
Hak'dan özge ben hakikat bilmezem!...
Sırrı vahdettir bana sevdâyı ser,
Din ü imândan berîyim bihaber!³⁷

³² Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 126.

³³ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 776.

³⁴ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 354.

³⁵ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 413.

³⁶ Kaplan, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 253.

³⁷ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 437-438.

Hayli milletlerde seyrettim ki ben
Hâlıkı mahlûktur halk eyleyen.
(...)
Yok, dedim, mebhasde bahsı hiç ü hest.
Çin'de gelseydim olurum bütperest!...
Bahsimiz ancak ibadet bahsidir.
Manevî bir istirahat bahsidir.
Bir teâvündür ibadet manevî,
İhtiyar etmek gerek her dünyevî.
(...)
Her kim etmezse ibadet etmesin,
Âbidin de kalbini incitmesin!...³⁸

Yukarıda Hâmid'in şiirinin din idrâki ve Tanrı tasavvuru bağlamında gelgitlerden örülü, ikna olamamış, mütereddit bir dil içerdiğini ortaya koymaya çalıştık. Zaten şairin *Makber*'den *Garâm*'a şiir külliyatında tereddütler içinde her bocalayışından sonra kadere ve ilahi hükme razı olmaktan başka çıkar yol bulamayıp pişmanlığını ifade eden sayısız nazım parçası vardır. İnsan-tanrı ve insan-tabiat ilişkilerinin geçişli /şüpheli /mütereddit inanış hali ile bu yeni temsili, Tanzimat döneminden sonra ret yönünde katılaşılarak devam etmiştir. Tanrı ve elçisini aradan çıkarıp akılla Tanrı'yı doğrudan ikrar etme safhasını modern Türk şiirinde Tanrı'yı bütünüyle redde giden bir inkâr evresi takip etmiştir.³⁹

2. Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinin İki Cephesi: İman ve Ret

Cumhuriyet öncesi Cenap Şehabettin ve Tevfik Fikret gibi şairler, içinde yaşadıkları toplumun hayata, varlığa ve dine dair düşüncesini sorgular ve iç dünyalarındaki çatışma ve bunalımı şiirlerine aksettirirken, Sebülreşad dergisi bünyesinde başta Mehmet Akif olmak üzere başka bir şair zümresi bir sorgulama ve ret meselesine dönüştürmeden tam bir ikrar/iman ile şiirlerinin zeminine tevhidi yerleştirdikleri görülür. Bu bölümde Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde bir yanda Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cahit Külebi, Özdemir Asaf, Ceyhun Atf Kansu, Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Ataol Behramoğlu gibi topluluk veya topluluk dışı çok sayıda şair ile diğer tarafta Necip Fazıl'dan, Yavuz Bülent Bakiler, Cahit Zarifoğlu ve Cahit Koytak'a farklı ve hatta zıt dünya görüşüne sahip şairin şiirindeki bu ayrışmayı, Turgut Uyar ve Sezai Karakoç'un şiirinde Tanrı tasavvuru üzerinden tahlil etmeye çalışacağız.

İkinci Yeni, ses, biçim ve imgelem gibi hususlar bakımından modern Türk şiirinin 1950'li yıllardaki verili kabullerini ve Türkçenin söyleyiş mecrasını değiştiren ve bu yönleri ile çok eleştirilen bir şiir hareketi olmuştur. Fakat bu gruba mensup şairlerin diğer bir önemli hususiyeti, din algıları ve tanrı tasavvurlarını şiirlerine derin biçimde yansıtmış ve bu mevzudaki görüşlerini başka yazı ve söyleşilerinde sıkça dile getirmiş olmalarıdır.⁴⁰ Hareketin yalnızca bu cihetini konu edinen çok sayıda inceleme yazısı ve tezler kaleme alınmıştır.⁴¹

³⁸ Tarhan, *Bütün Şiirleri*, 456-457.

³⁹ Murat.Kacıroğlu, "Bir Bunalımın Anatomisi: Tanzimat Şiirinde İnanç Krizleri", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 1/ 2 (2009), 2143.

⁴⁰ Uyar, bir söyleşisinde *Münacaat* ve *Na't* şiirlerinde yakarılan ve övülen Tanrı ve Onun peygamberi değil birey/insan olduğunu ifade eder. Bk. Turgut Uyar, *Korkulu Ustalık* (İstanbul: YKY, 2018), 500.

⁴¹ Bazıları için bk. Cem Yılmaz Budan, "İkinci Yeni Şiirinde Din İmgesi", *Türk Dili* 39-49, 728 (2012); Cevat Akkanat, *Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri* (Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2002); Cevat Akkanat, "Cemal Süreya: Elbet İnanıyorum Tanrı'ya", İstanbul: *Milli Gazete*, 3, 2012); Cevat Akkanat, "İkinci Yeni Şiirinde Allah: İlhan Berk Örneği" (İstanbul: 2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu, 257-296, 2015)

Hareketin içinde yer alan farklı tavır ve çizgideki tek şairi Sezai Karakoç, şiirinde ikrar ve teslimiyete dayalı bir tasavvuru yansıtırken, seküler ve Marksist dünya görüşüne sahip diğer şairler, Turgut Uyar, İlhan Berk, Cemal Sürya, Edip Cansever ve Ece Ayhan'ın şiirinde “Tanrı”, sıradanlaştırılmış bir kelime olarak imgeye indirgenmiştir. Dînî idrâkte Tanzimat’tan beri devam edegelen üç yoldan tereddüt / arada kalmışlık halinin, Cumhuriyet döneminde neredeyse eridiğini söylenebilir. Yekdiğerine muhalif bir toplumsal zihin yarılması içeren Tanrı tasavvurunu, birçok sahada olduğu gibi şiirde de ikrar veya red (inanma/inanmama) zıtlığı üzerinden değerlendirmek mümkündür. Karakoç, varoluşu tanımadaki bu yarılmanın sancısını uzun süre çektikten sonra 60’lı yılların ortasında İkinci Yeni akımı ile bağını koparacaktır:

“Sanat tutumum, genel dünya görüşümün bir bölümünden başka bir şey değildir. Onu bir sesin, yeni bir sesin sırtına yüklemekten ibarettir. Benim şiirim aşk, hürriyet, yaşayış ve ölüm gibi var olmanın dinamitlendiği noktalardaki trajik espriyi, irrasyonele ve absürde bulanmış Mutlak’ı zaptetmektir. Gittikçe şiirde bunu yapmak istiyorum şiirim. Bunun için, başlangıçta sanat planımda görünüşte çok yakın bir noktadan çıktığım arkadaşlardan şiirim uzaklaşıyor. Ses ve biçim, motifler ve imajlarda, başlangıçta çok yakın olduğumuz şair arkadaşlardan gittikçe o biçimi dolduran ve o sesi fırlatan varoluşu idrâk farkı yüzünden ayrılıyorum. Kişilik farkından. Ya da baştan beri olan bu farklılık gittikçe daha çok beliriyor.”⁴²

Burada İkinci Yeni hareketinde görülen iki zıt düşünce arasındaki “varoluşu idrâk” farklılaşmasının “irrasyonele ve absürde bulanmış Mutlak’ı zaptetmektir.” ifadesinde yattığını, “Yoktan da vardan da ötede bir Var vardır” diyen Karakoç’un sanatında, aşkın bir hikmete mebni varoluşun gerektirdiği eksiksiz bir Allah inancının, gruptaki diğer şairlerin sahip olduğu “Tanrı tasavvuru” nun tam karşısında durduğunu belirtmek gerekir.

İkinci Yeni hareketinin şairlerinden Turgut Uyar, “Sizin alınız al inandım / Morunuz mor inandım/Tanrınız büyük âmenna/Şiiriniz adamakıllı şiir / Dumanı da caba / Ama sizin adınız ne / Benim dengemi bozmayınız”⁴³ mısralarında görüldüğü gibi, şehirleşmiş insanın karmaşık hisleri ve çelişkilerinden beslenen poetikasının merkezine reddi (tanrısızlığı) yerleştirir. Buna karşılık “Tanrı’nın saltanatı tek saltanat / Bu görüşle karışıp insanlara / Buldu çoklukta bir tek manzara / Her işin başı sonu Tanrı / Alın yazımızın heykeltıraşı Tanrı / Tek var olan O... gerisi gölgeler”⁴⁴ mısralarında açığa çıkan “mutlak”ın peşinde olan Sezai Karakoç’un şiirinde her şeyi düzenleyen “yüdebbiru’l emr” olan bir varlık belirleyici ve bağlayıcı unsur olarak bütün şiirine yedirilmiş bir izlektir: “Her şey havada bir toz gibi döner durur da / Yok olur sonunda Tanrı’nın varlığında / Yaşamak Tanrı uğruna Tanrı içindir / Geri ne varsa tahttan indir/Ruh hürdür tanrı sevgisiyle / Bağlı değil zaman ve yer ilgisiyle”⁴⁵ ve “Yaşamak Tanrı uğruna Tanrı içindir / Geri ne varsa tahttan indir / Ruh hürdür Tanrı sevgisiyle / Bağlı değil zaman ve yer ilgisiyle / Artık bulunmuşlardır Tanrı katında / Bir yersizlik ve zamansızlık saltanatında Bir şey değişmez gelse de gelme de Leyla / Fark etmez gitse de gitme de Mecnun O’na”⁴⁶ mısraları ise imanda katkısızlığın ve saflığın kelimelerle ifade edilebilecek nihâi hali gibidir.

Tanrı’yı da öylece insan benzeri tasavvur etmek başka bir deyişle *anthropomorphism* / *tecsim* ve *teşbihcilik* İkinci Yeni şairlerinin dünya görüşlerinin bir parçasıdır. “bu arada başağı tanrı bildim, mührümle onayladım / ağaçlara ve otlara çocuklar gibi baktım”⁴⁷ ifadesinde sergilendiği gibi vacib olan varlığı mümkün olan bir entite imiş gibi kabul etmek, kavramı muhayyilede her türlü imgeye

⁴² Sezai Karakoç, *Edebiyat Yazıları II* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 1986), 37.

⁴³ Turgut Uyar, *Büyük Saat* (İstanbul: YKY, 2011), 119.

⁴⁴ Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 5. Baskı, 2006), 592.

⁴⁵ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 593.

⁴⁶ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 594.

⁴⁷ Uyar, *Büyük Saat*, 437.

dönüştürmeye müsait hale getirmektedir. Bir bakıma Yunan mitolojisinin bütün tabiat olayları ve fiilleri belli tanrılara tahsis edilmesi benzeri bir zihin-durumu Uyar da benimser. Ne kadar insanın hayatını zorlaştıran, onu önünü tıkayan vak'a ve vâkıa var ise cümlesi Tanrı'dan bilinir: “*Korkuyorum duyarlığımdan ve tanrısızlığın adını anmaktan / Sonsuz düzenini sürdürürken bir deniz eski çağlardan...*”⁴⁸ mısralarında deniz-sonsuzluk imgesi ile ezeli-ebedilik sıfatlarını cansız bir varlığa izafe eden” Uyar’da “tanrı”, zihin ürünü eskimiş, geçmişte yani modern çağın dışında kalan, başkaldırılan, otoritesi sorgulanan bir imgeye indirgenir. Karakoç ise “Çocukluğumuz” adlı şiirindeki “*Annemin bana öğrettiğine göre / Allah şahdamarımdan daha yakın bana benim içimde /.../ fetihlerde bayram yapardık / İslam bir sevinçti kaplardı içimizi / Peygamberin günümüzde küçük sahabileri biz çocuklardık / Bedir’i, Hayber’i, Mekke’yi özlerdik, sabaha kadar uyumazdık.*”⁴⁹ mısraları Tanrı’yı kendisinden yola çıkılan ve tekrar kendisine ulaşılan, zerreden kürreye her şeyi içkin bir mefhum ve beşerin her türlü teşbih ve tecciminden arınmış aşkın bir varlık olarak şiirin her yerinde olduğunu hissettirmektedir.

Bu tespitlerin ışığında, yakarış/hitap diliyle söyledikleri şiirlerin Turgut Uyar ve Sezai Karakoç’un Tanrı tasavvuru bağlamında nerede durduklarını tespit ve tahlil etme ve ikrar/red çizgilerinin keskinliğini daha bariz ortaya koyma imkânı sunacağımı düşünüyorum.⁵⁰

Turgut Uyar’ın iki yakarış şiirinden *Arz-ı Hal*, onun erken dönem ve hatta ilk şiirlerinden biridir. Nurullah Ataç’ın jüri üyesi olduğu bir yarışmada ikinci gelen bu şiirinde kendi Tanrı tasavvurunu daha yirmi yaşında belirginleştirmiş olması dikkat çekicidir. 1970’de yayınlanmış bir geç dönem şiiri olan *Münacaat*’a ise şairin düşünce ve sanatında olgunluk döneminin izleri yansımış, tanrı imgesi kapalı bir eğretilenme ile ikinci şahıs / muhatap kipi ile şiirin zeminine yansımıştır. Kendisi ile yapılan bir söyleşide, alışılmamış bir bağdaştırma örneği olarak “*Tek Haklı*” terkibi ile kastettiğinin “birey-insan” olduğunu söylemiştir.⁵¹ Uyar’ın şiirinde yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin varlık ve bireye bakışını yansıtıldığı, klasik münacaat ve na’t kavram ve nazım türlerine Şinasi’yi de aşarak yepyeni bir anlam ve içerik yüklediği, içerikteki metafizik özün boşaltılıp yerine dünyevi bir tasavvurun ikame edildiği görülmektedir. Eğer *Münacaat* şiirinde “*birden hatırladık seninle buluşamadığımız günleri / gel ey büyük bakış yüce suskunluk gel artık beri*” diye nida edilen ırk ve dinden arıtılmış birey ise, burada bazı ilahi nitelik ve olumlu fiillerin kullara tahsisi söz konusudur: “*sen yarattın, sendeyiz, suyumuz, toprağımız kanımız / senden ey yüce bekleyiş, sanki bu kalın eller kimin elleri*” Epik/destansı bir söyleyiş ve sen / seni / seninle / kendin zamirleri ile yüzyıllardır beklenen bir Tanrı’nın ağır, koyu bir bekleyişin

⁴⁸ Uyar, *Büyük Saat*, 268.

⁴⁹ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 98.

⁵⁰ “Zamanında ve ondan sonra, belki yanlış konulmuş, belki en köklü toplumsal kurumlarımızın başında geldiği için başarılammış, yarıda kalmış lâiklik ilkesi, dinsel tazelenme, dinin, “safсата ve mugalata”dan temizlenmesi işi, bugün de bütün gerekliliği, bütün önemi ile önümüzde duruyor. Köylerimizin –ne diyorum – kentlerimizin bile birçoğu hâlâ din tüccarlarının elinde. Ulusumuzun büyük çoğunluğu hâlâ, göksel kurtuluşu, çalışmaya, düzenli, insanca yaşamaya yeğliyor. Hâlâ tahriklere, hâlâ kandırılmalara eğilimli. Ulusumuzun büyük dinsel eğilimini düşünüyordum. Ülkemizin büyük ve gerçek yükselmesi, dinin, ibadetin, din eğitiminin, bilgili, vatansaver, namuslu ulusumuza büyük ibadetin çalışmak olduğunu, doğruluk, canlılık olduğunu “vaz” edecek din adamlarının da işbirliği ile mümkün olacak diyordum.” Bk. Uyar, *Korkulu Ustalık*, 92.

⁵¹ (Turgut Uyar’la Bir Konuşma) “— *Niçin Divan?/— Çünkü Divan. Sorunuzdaki asıl kastı gerçi iyice anlamadım ama toplumsal sınıflara göre sanat türleri olduğunu kabullensek bile, geçmişte bir mutlu azınlık için kullanılan bir sanat türünü sırf bu yüzden bir daha kullanılmasını düşünmemek ve önermek, “kültür”ün bütün insanlığın kalıtı olduğunu yadsımak demektir. Zaten bir Divan yapmakta asıl amacım, geçmişte, bir mutlu azınlığın kullandığı aracı, halk adına, halk yararına kullanmaktır./— Şiir serüveninizde sizi Divan’a varduran çizgiyi özetler misiniz?/— Özetlerim: Şiiri, bir araç olarak değil, gittikçe yoğunlaşan bir ölçüde, bir yaşama biçimi olarak almak./— “Naat” şiirinin son dizesinde sözü edilen “tek haklı”ya kendini adamak kavramını açıklar mısınız?/— “Tek haklı”yı her zaman “halk” olarak düşündüm. İnsanın kalcılığına, direncine, değerlerine ve sevme yeteneğine inancımı söyledim./— “Münacat” ve “Naat” sizde, klasik anlamında olduğu gibi, Tanrı’ya ve Peygamber’e yakarış değil. Ya neye övgü, neye inanış?/— Klasik birtakım kavramların yer ve anlam değiştirmesine niye şaşmalı? Bir önceki yanıttımda var bu sorunun açıklaması.” Bk. Uyar, *Korkulu Ustalık*, 500.*

gölgesinde nihayet bütün insanları ıstıraplarından azad etmesine, yarı tanrısal bir kudrete gönderme yapılı: *“hatırla, kendini hatırlat, o büyük haklılığı denize giden / hatırla, karada ve denizde onardığın her yeri”* ile mutlak bir gücü imleyen yarı insan/yarı tanrı bir güç tahayyül edilir. *“Artık bize soluk ver, bizi besle, kendini hatırla”* mısraında davet edilen “yeni tanrı” ile *Münacaat* manzumesi, müphem bir “sen”in adına küreklerin çekildiği, “tek olan” imgesinin tahtında müstetir bir fail-i mutlak ile semavi iradenin reddedildiği, beşeri bir iradenin varlık âleminde mutlak tasarrufu elinde bulundurmasının âleme ilan edildiği tereddütsüz bir Tanrı tasavvuru içerir. Bu hali ile *Arz-ı Hal* yakarışının damıtılmış/saf hali gibidir. *Arz-ı Hal*’de *“Sen, bizim için hâlâ o ezeli sırsın / Sen de, bizi bilmiş olsan, başkalaşırın”* denilerek insan aklının sınırlı kavrayışı kabul edilirken diğer taraftan *“Ne olursun, hoşuna gitmediyse eğer / Yazdıklarına sakın darılma Allahım / Beyaz yaşmaklı, beyaz tenli, masum kızlar / Benim bir defa görüşte yüreğim sızlar / Sen tutulmadın mı, içlerinden birine”* mısralarında insan fiilleri Tanrı’ya izafe edilmekte ve mutlak varlık sıradan insan edimleri ile mitolojik bir varlığa dönüştürülmektedir. *“İşte insanlar bu minval üzre, Allahım”* mısraı ile tasavvur edilen tanrı, Garip şiirinin alaycı diline yakın bir söyleyişle bir puta tapıcının teccim/teşbih yoluyla kendisini dünya ahvalinden haberdar ettiği bir puttan farksızdır. Burada “hikmet ve aşk” izleğine dayalı eski şiirinden hiçbir iz taşımayan modern Türk şiiri, Batı hangi düşüncüyü üretti ise onun alıcısı konumundan kendi özgün düşünce üretimi ile bir üst seviyeye yükselmemenin sancısını çekmektedir.

Arz-ı Hal / Turgut Uyar

Ben de günahkâr kullarıdanım Allahım...
 Bir “Kulhuvallahi” bilirim dualardan,
 Bir de “Yarabbi şükür” demeyi doyunca.
 Bir kere oruç tutmam ramazan boyunca,
 Ama çekmediğim kalmadı sevdalardan.
 Ben de günahkâr kullarıdanım Allahım!..

(...)

Yazdıklarına sakın darılma Allahım!..
 Meleklerin sana bunları söylemezler.
 Artık, pek yarattığım gibi değil dünya
 İnsanlar hem sabuna karıştı, hem suya:
 Ne olursun, hoşuna gitmediyse eğer,
 Yazdıklarına sakın darılma Allahım!..

Sana bir şey soracağım, affet Allahım!..
 Beş vakit kızlar doluyor camilerine,
 Beyaz yaşmaklı, beyaz tenli, masum kızlar...
 Benim bir defa görüşte yüreğim sızlar;
 Sen tutulmadın mı, içlerinden birine?
 Sana bir şey soracağım affet, Allahım!..

İşte insanlar bu minval üzre, Allahım!..
 Kıt kanaat sere serpe yollar boyunca...
 Sen, bizim için hâlâ o ezeli sırsın.
 Sen de, bizi bilmiş olsan, başkalaşırın..
 Herkesin kederi, gailesi boyunca.
 İşte insanlar bu minval üzre, Allahım!⁵²..

Münacat / Turgut Uyar

⁵² Uyar, *Büyük Saat*, 16.

birden hatırladık seninle buluşamadığımız günleri
gel ey büyük bakış yüce suskunluk gel artık beri
kentleri ve kasabaları ve köyleri çevirdik senin adına
kapıları tutmaktan artık herkesin nasır oldu elleri
olsun daha da tutarız sen varsan düşüncemizde ama gel
tutarız karaları ve denizleri ve yaşayan yürekleri
kendin karşı koydun yaptığın saraylara zindanlara tellere
yine kendin kullan artık kendi yaptığın tüfekleri
bozgun bir şubat sensin, ekmek ve kan senden, ekim sensin
nerende taşır büyütürsün nerende sonsuz gelecekleri
hatırla, kendini hatırlat, o büyük haklılığı denize giden
hatırla, karada ve denizde onardığın her yeri
hatırla, karada büyük taşları üstüste kodun, hatırla
yürüttün can alıcı denizlerde cesur gemileri
“...senin hüznün bir yazgıdır, bir eski zamandır
büyüksün artık büyük dirimine beni inandır
bir değişmezlik sanırsın çoktan beri her şeyi oysa
bir vakitler güneyde öyle kötü kullanılmış ki...”
gecikmiş bilgeliğin yaşamış bir eski ağacı hatırlatır
ki sen emzirirsin duyguyu, sen beslersin kalemleri
sen yarattın, sendeyiz, suyumuz, toprağımız kanımız
senden ey yüce bekleyiş, sanki bu kalın eller kimin elleri
artık bize soluk ver, bizi besle, kendini hatırla
ey biraz yavaş, biraz kutsal, beklerken az sevinçli
seni bağışlamam çünkü ben büyük bir dirim taşırım
çünkü ben ey derim ve severim ey demeyi bilenleri
biz bir aşk nedir biliriz seninle, biz biliriz
ey kim varsa orda o tek olanın adına çekin kürekleri⁵³

Diğer taraftan geçmiş Müslüman duyarlığını yeni içerikle üretip yeni formlarla şiirleştirmeyi başaran Sezai Karakoç’a göre, kişi hevâ ve hevesine göre Tanrı’yı tasavvur etmek için değil, kendi akıl ve kalbini çağa uygun bir dille “*Tanrı’ya yaklaşma halini*” bulmaya/Tanrı dilinden medet umup imdat dilemeye” hazırlamak için tam bir cehd ortaya koymalıdır. Zira, “*Her şey havada bir toz gibi döner durur da / Yok olur sonunda Tanrı’nın varlığında / Yaşamak Tanrı uğruna Tanrı içindir Geri ne varsa tahttan indir / Ruh hürdür tanrı sevgisiyle / Bağlı değil zaman ve yer ilgisiyle*⁵⁴ dizeleri ile tanrı mefhumunun asli muhtevasını çağının idrâkine yeniden sunar. Karakoç, muhtemelen batılılaşmanın her türlü metafizik kaygıyı devre dışı bırakıcı etkisi ve ideolojilerin bireyin manevi dünyasını boşaltıcı etkisi karşısında gerileyen Müslüman idrâkine sarsmak ve tazelemek için, yegâne yaratıcı olmasını kastederek “Allah” lafzı yerine “Tanrı” kavramını tercih etmiştir. Maddeye/kâinata hükmeden bireyi yücelten, eski insana karşın yeni ilerlemeci insanın daha çok kendisi olduğunu savunan ve belki bu sebeple yaşadığı çağı kutsayan Turgut Uyar’ın aksine Sezai Karakoç için ruhun özgürlüğü insan-madde ilişkisinde dengenin ruh lehine tesisi ile mümkündür. Karakoç, münacaat / yakarışın ve na’tın eserlerinin ortasında veya sonunda yer alması eleştirilince, bu tercihinin “*olgun bir toplum*” ve “*herkesin hemen Tanrı’yla olacağı bir makam*” olan eski ile “*cehennem, bataklık ve her türlü kir içinden inkâr umursamazlık*

⁵³ Uyar, *Büyük Saat*, 341-42.

⁵⁴ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 594.

körlük, her türlü putlaştırma ve maddeye taparlık’ın hâkim olduğu yeni karşılaştırması (geleneğin ulviliği ve çağın “kısır suları”nın kötülenmesi) yoluyla uzun ve çarpıcı bir izah getirir:

Araya giren bir eleştiri eri
 Edebiyat Partisinin Sürekli Muhalefet Lideri
 (...)
 Nedir bu yani senin yaptığın dedi
 Bir kitabı ortalamışken
 Neden birden başa dönüyorsun
 İlk söylenecek şeyleri şimdi söylüyorsun
 Onu da tam söylemiyorsun
 (...)
 Hayır, dedim, iş o kadar basit değil
 Bak sana açıklayayım bir bir
 Elbet kitap başladığında
 Yazılma sebebi oluşmuş olmalı ama
 Söz halinde değil anlam halinde
 Söz kızışıp akkor hale gelince
 Görüldü ve kristalleşti o anlamlar da
 Kelimeler biçiminde
 (...)
 Eskiler haklıdır başlarken söylemekte
 Umutları büyük kitabın sonunu getirmekte
 Ama bu çağda bu kısır sulara
 Çok ihtiyatlı olmak gerekir başlangıçta
 Eser az çok yazılmadan
 Yazılma sebebi yazılmamalı
 Eski kitaplarımda da, Tanrı'ya yalvarışlar
 Yer alırlar buna yakın bir sebeple
 Kitabın başında değil
 Kitabın sonunda
 Eskiler yaşıyorlardı olgun bir toplumda
 Herkesin hemen Tanrı'yla olacağı bir makamda
 O yüzden
 Kitaplarının başında yer alır
 Tevhitler münâcatlar
 Onlar esere Tanrı'yı ululamakla başlar
 Hazır bulmuşlardır her şeyi önceden
 Ve herkes her an dolu saf İslam'la
 Bizse sesleniyoruz cehennemden
 Bataklık ve her türlü kir içinden
 İnkâr umursamazlık körlük
 Her türlü putlaştırma ve maddeye taparlık
 İlk bu kötülük ağını yırtmak gerek
 Köleliklerin çelik zincirini parçalamak
 Ruhları çekip götürmek yeni bir dünyaya
 Eritip arıtmak bir yüksek fırın potasında
 Her türlü cüruftan pastan arınmalı maden
 Arınış, büyük arınış gelmeli ateşten
 Ruh arma arma özgür olmalı
 (...)

Eskiler mutlu kişilerdi her an ve her zamanda
 Tanrı'ya yakaracak bir halde ve bir durumda
 Bir çağdayız ki eskilerin başladığı bizim sonumuzdur
 Sonumuz olsa yine ne mutluyuzdur
 (...)
 Ne fazla uzağa git ne fazla yaklaş
 Bu tabloyu gör lütfen istediği mesafeden⁵⁵

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde 19. yüzyıl Osmanlı şiirinden devralınan Batı düşüncesine yaslanma ve ondan beslenme seyri yoğunlaştırarak sürmüş ve dolayısıyla metafizik kaygı ve gerilimi dikkate alan şairlerle dışarda bırakanlar arasındaki bariz farklardan birisi Tanrı tasavvuru olmuştur. Karakoç'un düşüncesinde Tanrı bir tasavvur değil reddi na-kabil bir hakikattir. Ona göre *"Sanat, kaçsa da, inkâr etse de, Tanrı'ya doğrudur hep. Dante miracı yazmak istedi. Faust'un konusu, efsaneler arkasına saklansa da, gerçekte Tanrı, hakikat ve edebiliktir. Dostoyevski, ömrü boyunca Tanrı'yı bulmayı amaçlayan bir roman yazmak ihtirasını taşıdı. Karamazovlar, Ecinniler o romanı arayıştır. Yine de asıl istediği eseri yazamadığına inanıyordu son zamanlarında."*⁵⁶ Ona göre felsefe ve dinden sonra insanın yaratılış sırrını aradığı mecra olan sanatın özünde metafizik gerilim ve soyutlama içerdiği için hakikate ve dolayısıyla Tanrı'ya yaklaştırmaya bir vasıtaadır: *"Bir söz sanatı olarak şiir söz konusu olduğunda, Kur'an'ın açtığı dünya yeni bir estetik duyarlılık ve yeni bir poetika anlamına gelir. Kur'an ile birlikte, bütün İslam toplumlarında edebî zevk, edebî eleştiri anlayışı ve genel olarak yazı çok farklı bir mecraya girmiştir. Bu bağlamda gazel, kaside anlamı kalbe indirme yolunda Kur'an'ın belâgatını ilke edinen en başarılı edebî örnekler olmuştur."*⁵⁷

Şiirin dua/yakarış içeren bölümlerinde Karakoç, elbette geleneği sürdürme görevi ve sorumluluğunun bilincindedir. Ne var ki bu münacaat çağın idrâkine söylenmiş ve şairin kendi pişmanlığı, şahsi korkuları ve akıbet derdi yakarışında hiç dile gelmemiştir. Şairin Hz. Peygamber'in dilinden Allah'a niyaz / yakarışları *"Taha'nın Kitab ı/ Gül Muştusu"* adlı dördüncü şiir kitabında yer alır. Hitap diliyle Tanrının külli iradesinin tecellileri/olmuş olanlar/geçmiş ümmetlerde yaşananlar ve "sen gönderdin" nakaratı ile olması istenen dilekler sıralanır: *"Hey altın hey altın / Yerin insana yılan bakışı / Firavun büyü / Samiri'nin bir bağ örümceği gibi / Gönül yemişlerini paslandıran salgısı / Hey kokudan mahrum / Candan mahrum altın / Tanrım altına karşı / Altının ufukları tutmuş/Görünmez yüzlü kanatlarına karşı / Bir gülü kılıç gibi kullanarak / Kalb yarara / Ruh sarsarak / Akıl kırarak / Büyük savaşı vermeğe sen gönderdin."*⁵⁸ Mısralarda sanki şair tarafından tanık olunmuşçasına İslam'ın ilk çağı, ilk vahyin Kureyş toplumundaki etkisi tasvir edilir. Sonra Hz. Peygamber'in elçilik görevinin kendi hayatında meydana getirdiği değişime, *"Evet Tanrım / Sen gönderdin / Tüm sen gönderdin / Kendi ışığında tutarak / Kendi gölgenden sayarak saymayarak / Sen gönderdin / Dağlara buyurucu kıldın / Demiri yumuşattın avuçlarımda / Deveyi önüme çökttün / Samanyolu'nu bir nar ağacı gibi donattın bize / Bütün bu muştuyu sen verdin bize Tanrım/ Suda kendimi gördüm Tanrım / Bu muştuyu sen verdin bize sen verdin Tanrım / Geceleri bütün yıldızlarını saydım / En çok gece yarılardan sonra / Ülker yıldızında konakladım / Sabahyıldızını bekledim"*⁵⁹ mısraları ile ilk ağızdan tanıklık edilir.

⁵⁵ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 574-76.

⁵⁶ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 26.

⁵⁷ Turan Koç, *İslam Estetiği* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 161.

⁵⁸ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 399.

⁵⁹ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 400.

Şairin *Kızkulesi'ne Gazel* başlıklı şiirinde yer alan esas anlamı ile yakarış olan bölüm, çağlar üstü bir ağıt ve zaman/mekân kaydından münezzehtir bir olan Tanrı'ya topyekûn bir arz-ı hâl, bir şikâyetnamedir:

Ve ateş gibi Batı gittiği yeri yakar
 Ruhunu kezzaba batırır insanın
 Artık insan onursuz ve idealsiz
 Yıllarca ve yüzyıllarca
 Amaçsız donmuş kalakalır
 Tanrı yardım etmezse
 Diriliş ne güç!
 Batı, ateş ve duman
 Rus, kızıl buz
 Hint, boğucu su,
 Çin yutan kum çölü
 Tanrım, müslüman ne korkunç âfetlerle çevrili!
 (...)
 Tanrım, müslüman, ne korkunç âfetlerle çevrili
 Hem âfakta hem enfüste
 Hem dışta hem içte
 Hem fizikte hem ruhta
 Onu koru Tanrım
 Ona acı ona yardım elini uzat
 Senin halkındır onun halkı
 Onu uyandır onu şuurlandır
 Ona bilgi ve güç ver
 İleriyi görüş gücü ver
 O, yeşilin şiiiridir⁶⁰
 (...)
 Tanrım yeniden dirilişin tohumlarını
 Saçmamız için fırsat ver
 Kötülük ilkesini zayıflat
 Direnişini kır yoğunluğunu seyrelt
 Doğrulukla doldur doğumumuzu
 Peygamberin zamanından bir...
 Zaman düşür üstümüze
 Hakikat içimizde göğersin
 Yeniden o gümüş sükkûnet gelsin
 İkindilerimizin saatine
 Suları dalga dalga arıtan gönüller ve havuza
 Can gelsin suya dallarını sarkıtan asmalara
 Yapraklardaki toz
 Doğudan gelen o atlı silüetinin
 Atının ayaklarından çıkan toz
 Altın tozundan daha değerli
 Bir at ki karnında taşıyor bir başkaldırısı⁶¹

Münacaat nazım türü geleneğinde günahkârlıktan ötürü duyulan pişmanlıkla Tanrı'ya sığınmak ve derundaki öz samimiyeti ses ve ahenk unsurları aracılığı ile Ona arz için yüksek dozda his, rikkat ve

⁶⁰ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 668.

⁶¹ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 675.

hassasiyete gerek duyulur. Şair Müslüman'ın içini yakan evrensel bir sıkıntıyı kelimelerin anlamı ve söylenişindeki sertliği doğrudan aktararak sağlamıştır. Evrensel boyutta yaşanan yakıcı bir vâkıanın tespiti ve tahlili ve tanrıya arzı, bir bakıma ikrarın temessül etmiş halidir. Zira Karakoç'un şiiri bilinçli bir tercih olarak "ben" değil "biz" duygusu zemini üzerine inşa edildiği için, şairin iç dünyasında yaşanan nesin tuzağına düşülüp işlenen günahlar için pişmanlık değil, yine İslam coğrafyasında yaşanan alt üst oluşların doğurduğu sıkıntıları, daralmalar ve üzüntülerdir. "Kezzab-Batı, kızıl buz-Rus, yutan kum çözü-Çin, boğucu su-Hint, onursuz, idealsiz, amaçsız donmuş insan ve fizikte ve ruhta, hem içte hem dışta ne korkunç afetlerle çevrili Müslüman" tamlamaları ile eksiksiz bir hal tasviri yapılıdır. "Tanrım, müslüman ne korkunç âfetlerle çevrili" haykırışı ile Tanrı'dan istenenler bugünde hala dilenenlerdir: diriliş için şuur, bilgi ve güç, ileriye görüş gücü. Çünkü Müslüman yeşilin şiiridir. Yakarış aynı his yoğunluğu ile devam eder ve diriliş için dokuz şehrin kurtuluşu şart koşulur. Rivayeti kesin olmamakla birlikte mana itibarıyla doğru olan "Müslümanların derdini kendine dert etmeyen Müslüman değildir." ve "Garbda bir müslümanın ayağına diken batınca Şarktaki müslüman o ayağına diken batan kardeşinin acısını hissetmedikçe imanı kemale ermez." uyarılarının çağın şiir diline dönüştürülmüş hali olan yakarış/duası, Karakoç'un metafizik dünyasının ve tanrıyı ikrarın kökleri ve ilgilerinin ne kadar derinlere; dallarının ise ne kadar yükseklerle ulaştığını göstermektedir.

"Tanrım yeniden dirilişin tohumlarını / Saçmamız için fırsat ver / Kötülük ilkesini zayıflat
Direnişini kır yoğunluğunu seyrelt / Doğrulukla doldur doğumumuzu / Peygamberin zamanından bir..
./ Zaman düşür üstümüze / Hakikat içimizde göğersin / Yeniden o gümüş sükûnet gelsin / İkindilerimizin
saatine"⁶² Münacatın bu muhtevası Müslüman bilincin ikrar/iman kavramına yüklenen bir niteliğin izdüşümü gibidir. Sezai Karakoç'un şiirinin her bir mısraının altında ikrarın amele/eyleme geçmiş hali bulunmakta ve buradan damıtılan tanrı-insan ilişkisi her türlü tereddütten ari en saf ve sahih hali ile okurun kalbine nüfuz etmektedir.

Dönemi itibarıyla bakıldığında Sezai Karakoç'un modern Türk şiirinde bir dip akıntısı ile açtığı bu yeni cephe, geriden gelen Mehmet Akif'in ve Necip Fazıl'ın şiir mecralarından tamamen farklıdır. Akif, dışa dönük ama savunmacı ve Necip Fazıl, içe dönük ama eleştirici metafizik kaygıyı şiire taşıırken Karakoç, "ben"den bağımsız bir metafizik kaygı ile Tanrı'nın ezeli kudret ve fa'âl oluşunu şiir dili ile göze ve kulağa hatırlatmış; "Tanrı'dan başkası kalmadı bir bakıma / Her şey birden yok oldu O'nun karşısında / Her şey yeniden var oldu O'nda"⁶³ dizelerinde seslendirdiği gibi her oluş ve eylemin Tanrı tarafından yaratıldığına, Tanrı'ya göre ve Tanrı için olduğuna okuyucuyu ikna etmiştir. Bu noktada şiirinin merkezine İkinci Yeni ve onun dışındaki şairlerin kahir ekseriyetinin redde dayalı Tanrı tasavvurunun tam zıddı olan damıtılmış bir ikrar halin yerleştirmiştir.

Sonuç

Bu yazıda Tanzimat Dönemi şairi Abdülhak Hâmid şiiri ve Cumhuriyet Dönemi İki Yeni hareketi şairleri Turgut Uyar ve Sezai Karakoç'un yakarış şiirleri üzerinden modern Türk şiirinde Tanrı tasavvurunun ikrar, tereddüt ve ret/inkâr kavramları bağlamında geçirmiş olduğu tahlili ve değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Osmanlı insanının 19. yüzyıl ortalarında Batı düşüncesi ile karşılaşması her sahada olduğu gibi edebiyat ve şiirde de sarsıntılara ve köklü değişime yol açmıştır. Şinasi'nin *Münacaat*'ı ile varoluş keyfiyeti ve Tanrı tasavvurunda gelenekten bir kopuş başlamış, hakikatin keşfinde aklın rehberliğinin yeterli ve şart olduğu ön kabulü zihinlere yerleşmiştir. Cumhuriyetle birlikte hız kazanan modernleşme

⁶² Karakoç, *Gün Doğmadan*, 675.

⁶³ Karakoç, *Gün Doğmadan*, 506.

hareketi, her türlü metafizik olguyu, dini düşünce ve ameliyeyi tasfiye etmek yerine pozitivist bir yaklaşımla bilimsel/rasyonel düşünceyi ikame etmeyi hedeflemiştir. Ne var ki gelenekten kopmadan onu çağın idrâkine sunup tekrar üretmeye çalışan edebiyatçı ve şairlerin varoluş iddiaları Türkiye’de farklı edebi grupların veya kampların oluşması ile sonuçlanmıştır. İlginç olan husus ise dini algılayış tavrı farklı da olsa her kesimin sanat ve edebiyatta Batı’da belli isimlerden etkilenmeleri ve sanat anlayışı ve politikalarında onları referans almaları olmuştur.

Metafizik kaygıların, varoluşla ilgili sorunlar ve sancıların mahiyetini kavramak ve zihinlerin nasıl bir sarsıntı ve alt üst oluşa maruz kaldığını gözlemlemek için Tanrı tasavvurunun tahlili farklı bir bakış imkânı vermektedir. Osmanlı’dan ve Cumhuriyet’e keskin geçişin önemli tanıklarından olan Abdülhak Hâmid’in şiiri, kavramın yüz elli yıllık seyrini ve İslam’ın idrâkinde yaşanan tereddütü bariz biçimde aksettirir. Sathi bir okuma ile Cumhuriyetin ilk yıllarından toplumcu-Marksist eğilimlerin ve ideolojilerin yaygınlaştığı 60’lı yıllara kadar din idrâki ve Tanrı tasavvurunda tereddüt ekseninin giderek kaybolduğu ve izlek olarak ikrar ve ret ekseninde tezahür ettiği görülmektedir.

Çalışmada, Abdülhak Hâmid, Sezai Karakoç ve Turgut Uyar’ın şiirleri üzerinde daha derin bir okuma ile bu sorunsalın nasıl bir mahiyet arz ettiği sorusunun cevabı aranmıştır. Uyar’ın zihninde negatif/redde dayalı bir tasavvurun; Karakoç’un düşüncesinde ise pozitif/ikrara dayalı bir Tanrı mefhumunun varlığı bir bakıma Modern Türk şiirinde geçerliği hala süren iki parçalı dünya görüşünün varlığına işaret etmektedir. Meselenin kelimeleri ilmini ilgilendiren tarafı sınırlı olmakla birlikte yine de Hâmid ve Uyar’ın şiirinde teşbih/tecsimi ilgilendiren hususlar kuvvetle öne çıkmaktadır. Hâmid’in neredeyse yarım yüzyıl önceden yaşadığı buhran, Uyar’ın şiirinde ret yönünde karar kılmış görünmektedir. Uyar’ın düşünce dünyasında Batı düşüncesinden mülhem dünyaya indirilmiş bir tasavvur olan Tanrı, Karakoç’un şiirinde kâinatın sevk ve işleyişinin, oluş ve tecellilerin biricik mercii olarak şahdamarımızdan daha yakın bir varlık olarak sözünün merkezinde yer almaktadır. Türk şiirinde Tanrı inancını çok farklı ulvi ve aşkın bir mevkiye taşıdığı görülen Karakoç, bizzat deneyimlediği kanaati uyandıran diyalektik bir insan-Tanrı ilişkisini kesintisiz ve şuurlu bir Rab-kul düzleminde şiirine aktarmaktadır. Hâmid ve neslinin inanma ve inanmama konusundaki gelgitli hali ise Uyar’ın şiirinde yerini bireyin varoluşsal gücüne inanmaya bırakmıştır. Tanrı tasavvuru sorunsalı iki ayrı izlek halinde ikrar veya ret çizgisinde Modern Türk şiirinin arka planında bugün de çalışmaya devam etmektedir.

Kaynakça/Bibliography

- Akkanat, Cevat. *Gelenek ve İkinci Yeni Şiiri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Akkanat, Cevat. “Cemal Süreya: Elbet İnanıyorum Tanrı’ya”. *Millî Gazete* (09 Şubat 2012) <https://www.milligazete.com.tr/haber/1103069/cemal-sureya-elbet-inaniyorum-tanriya>
- Akkanat, Cevat. “İkinci Yeni Şiirinde Allah: İlhan Berk Örneği” İstanbul: 2. İslami Türk Edebiyatı Sempozyumu, (2015), 257-296.
- Atalay, Onur. *Türk’e Tapmak, Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Aydın, Hüseyin. “Tanzimat’dan Cumhuriyet’e Tanrı tasavvurunda Yaşanan Değişmeler Ve Deist İman”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/8 (1999), 1-28.
- Beyatlı, Yahya K. *Edebiyata Dair*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1971.
- Bilgegil, Kaya. “Hâmid’de Ledünni Meselelerden Allah I”. İstanbul: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, 1959.
- Budan, Cem Y. “İkinci Yeni Şiirinde Din İmgesi”. *Türk Dili Dergisi* 728 (2011), 39-49.
- Çalışkan, Nurettin-Ünal, Mehmet. “B. Rahmi Eyüboğlu ve Cahit Koytak Şiirinde Tanrı / Allah Tasavvuru”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (2015), 117-130.
- Enginün, İnci (Haz.). *Abdülhak Hâmid'in Mektupları I*, s. 354. Dergâh Yayınları 1995.
- Gökmen, Ümmühan. “Batılı Paradigmaların Dönüştürücülüğü Bağlamında Tanzimat Şiirinde Deist Etkiler”. *Humanitas* 7/14 (2019), 296-317.
- Gül, Mehmet. “Abdülhak Hâmid Tarhan’ın Şiirlerinde İnanç”. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6 /11 (2016), 203 – 218.
- İnce, Özdemir. *Yazınsal Söylem Üzerine*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2002).
- Kacıroğlu, Murat. “Bir Bunalımın Anatomisi: Tanzimat Şiirinde İnanç Krizleri”. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* 1/2 (2009), 2127-2156.
- Kahraman, Hasan B. *Yahya Kemal Rimbaud’u Okudu mu?*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Kaplan, Mehmet. “Garam”daki Felsefi ve İçtimaî Fikirler”. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi* 1/3 (1946), 245-260.
- Kaplan, Mehmet. “Tabiat Karşısında Abdülhak Hâmid”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları. 1992.
- Kaplan, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998.
- Kaplan, Mehmet. *Şiir Tahlilleri I: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- Karakoç, Sezai. *Edebiyat Yazıları I – Medeniyetin Rüyası Rüyanın Medeniyeti Şiir*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1997.
- Karakoç, Sezai. *Gün Doğmadan*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 5. Baskı, 2006.
- Koç, Turan. *İslam Estetiği*, Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Kutluer, İlhan. “Batılılaşma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2:152-157. Ankara: TDV Yayınları, 1992.

Mermer, Kenan. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Değişen Metafizik ve Edebiyat: Abdülhak Hâmid Tarhan Örneği*, İz Yayıncılık, İstanbul: 2014.

Okay, Orhan. *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 6. Baskı, 2016.

Parla, Jale. *Babalar ve Oğullar -Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*. İstanbul: İletişim Yay. 2009.

Tanpınar, Ahmet H. *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 7. Baskı, 1988.

Tarhan, Abdülhak Hâmid. *Bütün Şiirleri*, haz. İnci Enginün. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.

Uyar, Turgut. *Büyük Saat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Uyar, Turgut. *Korkulu Uсталık*. Haz.: Alaaddin Karaca. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Yeşilyurt, Temel - Oral, Osman. “İman’da İkrâr Kavramı”. *Kelam Araştırmaları* 10/1 (2012), 31-44.

Ziya Paşa, *Terkib-i Bend ve Terci-i Bend*. İstanbul: Merdiven Kitapları, 1999.